

အပေါ်ဘက်

အောက်ဘက်
အပေါ်ဘက်
အောက်ဘက်

အပေါ်
အောက်
အပေါ်
အောက်

အောက်

จริยศาสตร์ของพื้นที่

อาจารย์ ดร. ณัฐวุฒิ ปรีทยานิตย์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทัศนะที่มีต่อ พื้นที่ (space) อย่างลึกซึ้ง ในมุมมองแบบหลังสมัยใหม่ (post-modernism) พื้นที่มิได้เป็นเพียงปริมาตรอันว่างเปล่าและหยุดนิ่งที่รองรับปรากฏการณ์ทางสังคม แต่เป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์สังคม โต้ตอบกับปรากฏการณ์สังคม และยังเป็นตัวปรากฏการณ์สังคมเองด้วย พื้นที่ การใช้สอยพื้นที่ และวิถีจัดการพื้นที่ เกี่ยวโยงกับระบบคุณค่า หรือจริยธรรมของสังคมอย่างแยกไม่ออก เหตุที่ทัศนะต่อพื้นที่ในยุคก่อนสมัยใหม่แตกต่างไปจากทัศนะต่อพื้นที่ในยุคสมัยใหม่เป็นอันมากก็เพราะระบบคุณค่าที่แฝงฝังอยู่ในความคิดเรื่องพื้นที่นี้เอง ก่อนที่ลัทธิสมัยใหม่นิยมจะเข้าครอบงำกระแสคิดหลักของทั้งโลก ทัศนะต่อพื้นที่ที่มีความหลากหลายมากมายแทบจะเท่ากับจำนวนสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่ในโลก ความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวค่อยๆ หดไปทุกที พร้อมกับ การรุกคืบของกระบวนกรทำให้ทันสมัย (modernisation) เข้ายึดครองทุกมิติของสังคม และขับไล่ให้ระบบคิด ระบบคุณค่าท้องถิ่นเลื่อนย้ายไปอยู่ชายขอบ บทความนี้ คือการสำรวจความคิดเรื่อง พื้นที่ในทัศนะก่อนสมัยใหม่ของไทย และระบบคุณค่าที่เป็นรากฐานของความคิดนั้น สิ่งสำคัญที่บทความต้องการนำเสนอคือ ภาพความแตกต่างของการใช้สอยและการจัดการพื้นที่ ระหว่างพื้นที่ในคติแบบไทยและพื้นที่ในคติแบบสมัยใหม่ซึ่งมีที่มาจากความแตกต่างกันของระบบคุณค่าเป็นมูลฐาน การใช้สอยและการจัดการพื้นที่ที่แตกต่างย่อมนำมาซึ่งผลกระทบต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างด้วยเช่นกัน ความเข้าใจในเรื่องนี้เป็นหนทางหนึ่งในการอธิบายปัญหาแห่งยุคสมัยที่เกี่ยวข้องกับ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

คำสำคัญ : พื้นที่ จริยศาสตร์ของพื้นที่ ลัทธิสมัยใหม่นิยม กระบวนกรทำให้ทันสมัย กระบวนกรเป็นโลกวิสัย พื้นที่ในคติไทย วัฒนธรรมหลวง วัฒนธรรมราษฎร์ ไตรภูมิ พุทธศาสนา ธรรมราชา พื้นที่ทางสังคม พื้นที่สัมบูรณ์ พื้นที่สัมพัทธ์ พื้นที่ส่วนรวม พื้นที่ส่วนตัว พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่สามัญ

การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ นับแต่การนำเสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ตามมาด้วยความเสื่อมถอยของลัทธิสมัยใหม่นิยม (modernism) ในครึ่งหลังของศตวรรษ ซึ่งเริ่มต้นจากกระแสวิพากษ์ของสกุลคิดโครงสร้างนิยม (structuralism) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนะที่มีต่อ พื้นที่ (space) อย่างลึกซึ้ง ในมุมมองแบบหลังสมัยใหม่ (post-modernism) พื้นที่มิได้เป็นเพียงปริมาตรอันว่างเปล่าและหยุดนิ่ง ที่รองรับปรากฏการณ์ทางสังคม แต่เป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์สังคม ได้ตอบกับปรากฏการณ์สังคม และยังเป็นตัวปรากฏการณ์สังคมเองด้วย พื้นที่ทางกายภาพต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ถนนหนทาง สวนสาธารณะ ป่าไม้ และบ้านเรือน มิได้เป็นเพียงวัตถุ ที่ว่าง หรือสภาพแวดล้อมข้างนอกตัวที่คนเข้าไปใช้สอยเท่านั้น แต่เป็นสภาวะของวิถีคิดและวิธีการจัดการที่คนมีต่อพื้นที่ การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพื้นที่หนึ่งๆ นั้นเป็นส่วนผสมของกระบวนการทางกายภาพ และกระบวนการทางสังคม ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ส่วนการนิยามและจัดการพื้นที่เป็นเรื่องของการที่ปัจเจกนิยามตำแหน่งแห่งที่ของตัวเองในสังคมและในจักรวาลอย่างไร

พื้นที่ การใช้สอยพื้นที่ และวิธีการจัดการพื้นที่ เกี่ยวโยงกับระบบคุณค่า หรือจริยธรรมของสังคมอย่างแยกไม่ออก เหตุที่ทัศนะต่อพื้นที่ในยุคก่อนสมัยใหม่แตกต่างไปจากทัศนะต่อพื้นที่ในยุคสมัยใหม่เป็นอันมาก ก็เพราะระบบคุณค่าที่แฝงฝังอยู่ในความคิดเรื่องพื้นที่นั่นเอง ก่อนที่ลัทธิสมัยใหม่นิยมจะเข้าครอบงำกระแสคิดหลักของทั้งโลก ทัศนะต่อพื้นที่ที่มีความหลากหลายมากมายแทบจะเท่ากับจำนวนสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่ในโลก ความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวค่อยๆ หดไปทุกที พร้อมกับ การรุกคืบของกระบวนการทำให้ทันสมัย (modernisation) เข้ายึดครองทุกมิติของสังคม และขับไล่ให้ระบบคิด ระบบคุณค่าท้องถิ่นเคลื่อนย้ายไปอยู่ชายขอบ เป็นเวลานับศตวรรษแล้ว ที่ผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ มิได้มองพื้นที่เป็นพื้นที่ในแบบที่บรรพบุรุษของพวกเขา มอง ปรากฏการณ์ดังกล่าวพบเห็นได้อย่างประจักษ์แจ้ง ในสังคมเปิดอย่างสังคมไทย บทความนี้ คือการสำรวจความคิดเรื่องพื้นที่ในทัศนะก่อนสมัยใหม่ของไทย และระบบคุณค่า หรือจริยธรรมที่เป็นรากฐานของความคิดนั้น สิ่งสำคัญที่บทความต้องการนำเสนอคือ ภาพความแตกต่างของการใช้สอยและการจัดการพื้นที่ ระหว่างพื้นที่ในคติแบบไทยและพื้นที่ในคติแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีที่มาจากความแตกต่างกันของระบบคุณค่าเป็นมูลฐาน การใช้สอยและการจัดการพื้นที่ที่แตกต่างย่อมนำมาซึ่งผลกระทบต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างด้วยเช่นกัน ความเข้าใจในเรื่องนี้ช่วยอธิบายปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เนื้อหาของบทความกล่าวถึงแนวคิดเรื่องพื้นที่แบบตะวันตกก่อนในเบื้องต้น จากนั้นก็แจกแจงเกี่ยวกับความคิดเรื่องพื้นที่ในสังคมวัฒนธรรมไทย แล้วจึงตกท้ายด้วยบทวิเคราะห์ว่าด้วยพื้นที่กับจริยธรรม

พื้นที่สัมบูรณ์ กับพื้นที่สัมพัทธ์

แนวคิดว่าด้วยพื้นที่แบบสมัยใหม่ ซึ่งถือกำเนิดในโลกตะวันตกและส่งอิทธิพลครอบงำโมทัศน์เรื่องพื้นที่ของผู้คนทั่วโลกตลอดสองสามศตวรรษที่ผ่านมา มีรากฐานมาจากเรขาคณิตยูคลิด ซึ่งมีมาตั้งแต่เมื่อราวสามร้อยปีก่อนคริสตกาล และวิทยาศาสตร์นิวตันแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 17 ภายใต้ระบบคิดทั้งสอง พื้นที่ (space) คือที่ว่างสามมิติอันสัมบูรณ์ซึ่งเป็นอิสระจากปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายในที่ว่างนั้น และอยู่ในสภาพคงตัวและไม่เคลื่อนไหวตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเกิดขึ้นในมิติของเวลา ซึ่งเป็นสิ่งสัมบูรณ์อีกอย่างหนึ่งที่ไหลเลื่อนไปอย่างสม่ำเสมอโดยไม่เกี่ยวข้องกับใดๆ กับพื้นที่ไร้ออบเซต แผ่ขยายไปอย่างไม่มีปริมาตร และต่อเนื่องเป็นผืนเดียวติดกันไปเรื่อยๆ โดยไม่มีความแตกต่างในส่วนต่างๆ ตามความเข้าใจนี้ พื้นที่จึงมิได้หมายถึงเพียงพื้นที่ในโลกเท่านั้น แต่ยักรวมถึงพื้นที่ในอวกาศ ในดวงดาวอื่น ในกาแล็กซี่ และในจักรวาลทั้งมวลอีกด้วย โดยที่พื้นที่บนโลกที่มนุษย์อยู่อาศัยกับพื้นที่อื่นๆ นอกโลกล้วนมีคุณสมบัติเป็นที่ว่างเหมือนกัน และต่อดิดเป็นผืนเดียวกัน

พื้นที่มีลักษณะเชิงวัตถุ เช่นเดียวกับวัตถุมีมวลทั้งหลาย ต่างกันเพียงว่า พื้นที่เป็นวัตถุที่ว่างเปล่าปราศจากมวลสารเท่านั้น ในพื้นที่หนึ่งๆ อาจไม่มีอะไรอยู่เลยทั้งสิ้น เป็นสุญญากาศ หรืออาจมีสิ่งของมากมายบรรจุอยู่ก็ได้ กระนั้นก็ตาม ทั้งพื้นที่ส่วนที่เป็นสุญญากาศ และพื้นที่ส่วนที่มีสิ่งของบรรจุอยู่ล้วนมีคุณสมบัติเหมือนกันโดยสมบูรณ์ สิ่งของที่อยู่ในพื้นที่มิได้ส่งผลให้คุณสมบัติของพื้นที่เปลี่ยนไป พื้นที่แต่ละส่วนจะมีจุดต่างกันได้อีกก็เพียงเพราะว่ามีสิ่งของที่แตกต่างกันบรรจุอยู่ภายในเท่านั้น เช่น พื้นที่ในโลกรอบตัวมนุษย์ อาจมีสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด มีชั้นบรรยากาศ น้ำ ดิน และอื่นๆ ขณะที่พื้นที่ในดวงดาวอื่นไม่มีสิ่งเหล่านี้ แต่อาจมีสสาร และก๊าซประเภทอื่นๆ ซึ่งไม่มีอยู่ในโลกก็ได้ ด้วยลักษณะความเป็นวัตถุ พื้นที่จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสของตน ผ่านเข้าไปประสบได้ วัดได้ด้วยมิติกว้างยาวลึก ศึกษาทางกายภาพได้ในฐานะความเป็นจริงเชิงประจักษ์ คำนวณออกมาได้ว่าอยู่ตำแหน่งใดและมีขนาดเท่าใด วัดถ่ายเทออกมาได้ด้วยแผนที่หรือภาพเหมือน และบรรยายเป็นภาษาได้ ความคิดที่ว่า พื้นที่ไม่มีขอบเขต และไม่มีเส้นแบ่งแยกระหว่างส่วนต่างๆ ในพื้นที่ทำให้มนุษย์เชื่อว่าตนเองสามารถไปถึงได้ในทุกๆ พื้นที่ การที่มนุษย์ยังไม่ไปถึงพื้นที่บางพื้นที่ เช่น กำแพงสมุทรที่ลึกที่สุด ได้พื้นพิภพ หรือห้วงอวกาศไกลโพ้น ก็เป็นเพราะเทคโนโลยีไม่ก้าวหน้าพอที่จะนำมนุษย์ไปถึง มิใช่เป็นเพราะขีดจำกัดทางธรรมชาติที่กำหนดตายตัวว่า พื้นที่ใดที่มนุษย์ไปไม่ได้ และพื้นที่ใดที่มนุษย์ไปไม่ได้ ด้วยเงื่อนไขความเป็นจริงของพื้นที่ในลักษณะดังกล่าว พื้นที่จึงเป็นมาตามธรรมชาติที่รองรับการมีอยู่ในโลกของสิ่งต่างๆ เพราะสสารทุกชนิดและปรากฏการณ์ทางกายภาพทั้งปวงย่อมดำรงอยู่ในที่ว่างของพื้นที่ แนวคิดเรื่องพื้นที่แบบนี้เป็นพื้นฐานสำคัญให้กับศาสตร์สมัยใหม่ที่ว่าด้วยพื้นที่ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็น ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ สถาปัตยกรรม หรือการผังเมือง

เมื่อล่วงเข้าคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทักษะต่อพื้นที่แบบสมัยใหม่ดังกล่าวซึ่งยึดกุมความเชื่อกระแสหลักอย่างมั่นคงก็เริ่มถูกท้าทาย ทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ พิสูจน์ชัดตั้งแต่ต้นศตวรรษว่า พื้นที่หรืออวกาศ มิได้เป็นที่ว่างสามมิติสมบูรณ์ที่เป็นอิสระจากปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายในนั้น และมีได้อยู่ในสภาพคงตัวไม่เคลื่อนไหวตลอดกาล อีกทั้งเวลาก็มิใช่สิ่งสมบูรณ์แยกต่างหากอีกสิ่งหนึ่งที่ไหลเลื่อนไปอย่างสม่ำเสมอโดยไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ตามทฤษฎีนี้ ทั้งอวกาศและเวลาเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ธรรมชาติทางกายภาพของจักรวาลมิได้มีลักษณะเป็นสามมิติดังที่รับรู้ในสามัญสำนึก แต่มีลักษณะเป็น สี่มิติ ที่เรียกว่า กาล-อวกาศ (space-time) เราไม่สามารถกล่าวถึงอวกาศได้โดยไม่กล่าวถึงเวลา ในทางกลับกัน เราไม่สามารถกล่าวถึงเวลาโดยไม่กล่าวถึงอวกาศด้วยเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น ทฤษฎีสัมพัทธภาพยังแสดงให้เห็นอีกว่า ไม่เพียงแต่เวลาและพื้นที่เท่านั้นที่สัมพันธ์กัน แต่องค์ประกอบต่างๆ ของจักรวาลทั้ง พื้นที่ เวลา มวลสาร และความเร็วของมวลสาร พลังงานและแสง ล้วนเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ทฤษฎีฟิสิกส์รุ่นต่อมา เช่น ทฤษฎีสายจักรวาล (string theory) และทฤษฎีเอ็ม (M theory) ได้ค้นพบความจริงเกี่ยวกับพื้นที่อันแปลกประหลาดที่ขัดแย้งกับสามัญสำนึกยิ่งขึ้นไปอีก ผลจากการคำนวณอันซับซ้อนบ่งชี้ความเป็นไปได้ว่า พื้นที่อาจมิได้มีเพียงสี่มิติเท่าที่ทฤษฎีสัมพัทธภาพเสนอเท่านั้น แต่อาจมีมากถึงสิบเอ็ดมิติ นอกจากนี้ จักรวาลอาจมิได้เป็นพื้นที่เพียงหนึ่งเดียวของธรรมชาติ แต่อาจมีจักรวาลอื่น หรือพื้นที่อื่น เป็นจำนวนอนันต์ซ้อนทับอยู่กับจักรวาลที่มนุษย์อาศัย พื้นที่อื่นที่ว่านี้ มีกฎเกณฑ์ทางฟิสิกส์ที่แตกต่างไปจากพื้นที่ในจักรวาลของมนุษย์อย่างสิ้นเชิง และมนุษย์ก็มิอาจก้าวล่วงไปถึงได้ด้วยภาวะกายที่เป็นอยู่ ด้วยหลักฐานและผลการคำนวณมากมาย ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ใหม่ ได้ท้าทายทัศนะเบ็ดเสร็จแบบสมัยใหม่ที่มีต่อความเป็นจริงทางกายภาพของพื้นที่ลงอย่างสิ้นเชิง ความเป็นจริงของพื้นที่แบบสมัยใหม่ซึ่งสอดคล้องกับสามัญสำนึกของมนุษย์ แท้จริงแล้ว เป็นเพียงสภาวะธรรมชาติแบบหนึ่งที่มนุษย์คุ้นเคย ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขเฉพาะหนึ่งๆ และมุมมองที่จำกัดของมนุษย์ผู้สังเกตสภาวะธรรมชาตินั้นๆ เมื่อใดก็ตามที่เงื่อนไขและมุมมองเปลี่ยน ความจริงของพื้นที่ก็ย่อมเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจอ้างได้ว่า พื้นที่ในความคิดสมัยใหม่เป็นความจริงแท้ของธรรมชาติ

เช่นเดียวกับทฤษฎีของวิทยาศาสตร์ใหม่ที่ล้มล้างความคิดของวิทยาศาสตร์แบบนิวตัน ทฤษฎีทางสังคมแบบหลังสมัยใหม่ (post-modernism) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ยังได้ท้าทายความเชื่อตามมโนทัศน์ว่าด้วยพื้นที่ในแบบเดิมๆ ของนักสังคมศาสตร์สมัยใหม่ที่ว่า พื้นที่มีธรรมชาติที่เป็นกลาง ปลอดภัยจากระบบคุณค่า และไม่ได้ขึ้นอยู่กับหรือรับใช้ผลประโยชน์ของใคร นักคิดหลังสมัยใหม่มิได้มองพื้นที่เป็นเพียงวัตถุทางกายภาพที่หยุดนิ่งตายตัว หากเป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่บรรจุแน่นไว้ด้วยความหมายอันหลากหลาย ซึ่งเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามทัศนะนี้ ความเป็นจริงของพื้นที่แยกไม่ออกจากความหมายที่มนุษย์ให้กับมัน² พื้นที่มิได้มีความเป็นจริงตามธรรมชาติดังที่ทัศนะสมัยใหม่พร่ำบอก แต่มนุษย์ต่างหากที่เป็นผู้สร้างภาพความจริงของพื้นที่ขึ้นมา นักคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่า โดยพื้นฐานแล้ว มนุษย์มิได้รับรู้โลกอย่างตรงไปตรงมา สิ่งใดๆ ในโลกมิได้เป็นข้อเท็จจริงที่ประสาธสัมพันธ์สามารถตรวจสอบได้อย่างถ้วนทั่วและยืนยันได้อย่างแน่นอน ความหมายที่มนุษย์ให้กับสิ่งต่างๆ ล้วนถูกสร้างขึ้นจากรอบคอบบางอย่าง ซึ่งอาจเป็น ภาษา วิธีการจำแนกแยกแยะ วัฒนธรรม หรือระบบคุณค่าร่วมของสังคม อีกทั้งความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ก็มิได้อยู่เองในธรรมชาติ แต่มนุษย์ต่างหากที่เข้าไปคิดจัดแจงตามกรอบคิดนั้นๆ ว่าสิ่งใดสัมพันธ์กับสิ่งใด และสัมพันธ์กันอย่างไร ดังนั้น นิยามของสิ่งหนึ่งๆ ในแนวทางเฉพาะหนึ่งๆ จึงมีอาจยืนยันความเป็นจริงอันเป็นที่สุดของสิ่งนั้นๆ ได้ มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมย่อมให้ความหมาย และกำหนดความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบคิดหรือโลกทัศน์ที่แตกต่างกันออกไป

วิทยาศาสตร์ใหม่และทฤษฎีสายหลังสมัยใหม่ ไม่เพียงหักล้างทัศนะเรื่องพื้นที่ที่ผูกขาดค่าจำกัดความอยู่ในกรอบแคบๆ ของความคิดแบบยูคลิด-นิวตัน แต่ยังเสนอว่ามีพื้นที่แบบอื่นนอกเหนือจากนั้นอีกมาก พื้นที่อื่นในที่นี้ มิได้มีความหมายเฉพาะเจาะจงในทางใดทางหนึ่ง ในมุมมองของนักวิทยาศาสตร์ใหม่ พื้นที่อื่นหมายถึงพื้นที่สัมพันธ์ที่มีธรรมชาติขึ้นอยู่กับองค์ประกอบในสิ่งแวดล้อม พื้นที่ที่มีมากกว่าสามมิติ หรือพื้นที่ของเอกภพอื่นที่ซ้อนทับกับเอกภพที่มนุษย์อาศัยซึ่งกฎเกณฑ์ทางฟิสิกส์ของโลกและจักรวาลนี้ใช้ไม่ได้ ในมุมมองของนักคิดทางสังคม พื้นที่อื่นหมายถึงพื้นที่ที่ประชาชนสร้างขึ้นมาจากกรอบคิดพื้นที่สมัยใหม่ เพื่อแสดงอาการต่อต้าน ชัดขึ้น อำนาจครอบงำ โดยการสลายนิยามพื้นที่ทางกายภาพเดิมที่สังคมกำหนดไว้อย่างตายตัว หรืออาจหมายถึง พื้นที่ใหม่ในทัศน์ที่ถูกหลงลืม ปิดกั้น หรือดูแคลน ทำให้เลือนหายไป ในช่วงที่กระบวนทัศน์หลักของสังคมติดอยู่กับลัทธิสมัยใหม่นิยม ที่เชิดชูบูชาเหตุผลและวิทยาศาสตร์เหนือสิ่งอื่นใด

พื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมของพื้นที่

ในสังคมไทย พื้นที่ที่มีความหมายที่รุ่มรวยและแตกต่างไปจากความเป็นจริงที่ทัศนะสมัยใหม่อ้างถึงเป็นอันมาก นั้นหมายความว่าพื้นที่แบบอื่นๆ นอกกรอบคิดแบบสมัยใหม่ตลอดมา ความหมายของพื้นที่ที่ก่อร่างขึ้นจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมแห่งยุคสมัยซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละสังคม ในยุคก่อนสมัยใหม่ คนไทยมองโลกในลักษณะที่เป็นองค์รวม ไม่มีการแบ่งแยกโลกทางวัตถุกับโลกทางจิตวิญญาณ คริสต์ศักราช วัลลิโคมด³ ชีว่า วัฒนธรรมไทยสะท้อนมุมมองดังกล่าว เนื่องจากเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวในสามมิติ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ในมิติแรกหมายถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นกลุ่มเป็นหมู่ที่เรียกว่า สังคม ตั้งแต่ครอบครัว เครือญาติ เผ่าพันธุ์ ชุมชน หมู่บ้าน และเมือง มิติที่สองหมายถึงความสัมพันธ์ของคนกับปัจจัยในธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในด้านกายอยู่อาศัย การทำมาหากิน และการอยู่ร่วมกันทางสังคม ส่วนมิติสุดท้ายหมายถึงความสัมพันธ์กับสิ่งที่มนุษย์ไม่รู้ อธิบายไม่ได้ และควบคุมไม่ได้ ซึ่งมักแสดงออกมาในรูปความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในแนวศาสนา และ

แนวไสยศาสตร์ ความเชื่อทางศาสนาคือการสยบยอมต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ขณะที่ความเชื่อทางไสยศาสตร์คือความพยายามของมนุษย์ที่จะใช้อำนาจเหนือธรรมชาติด้วยพิธีกรรม

กัณณาท โอบยติการ (Gananath Obeyesekere)⁴ ระบุว่า สังคมที่นับถือศาสนาพุทธมักประกอบด้วยวัฒนธรรมสองระดับชั้นซึ่งปะทะสังสรรค์กันตลอดเวลา ได้แก่ วัฒนธรรมหลวง (Great Tradition) และ วัฒนธรรมราษฎร์ (Little Tradition) วัฒนธรรมหลวง หมายถึง วัฒนธรรมระดับบน หรือ วัฒนธรรมกลางที่ครอบคลุมทั่วทั้งรัฐอาณาจักร ซึ่งปกครองอาณาเขตกว้างใหญ่ ประกอบไปด้วยผู้คนหลายกลุ่ม หลายชาติพันธุ์ หลายอาชีพ ทั้งยังนับถือศาสนาและมีขนบธรรมเนียมประเพณี และภาษาต่างกัน รัฐอาณาจักรอาศัยวัฒนธรรมหลวงเป็นเครื่องมือในการบูรณาการสังคมที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย สร้างความกลมกลืน และลดความขัดแย้งแบ่งแยก ทำให้คนกลุ่มต่างกันอยู่ร่วมกันได้ วัฒนธรรมหลวงคือสิ่งที่ประสานให้ผู้คนทั้งหลายในรัฐอาณาจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สื่อสารเข้าใจกันและปฏิบัติร่วมกัน เช่น ภาษากลาง ระบบการปกครอง และขนบธรรมเนียมประเพณี โดยที่รัฐ หรือผู้มีอำนาจในการปกครองเป็นผู้จัดทำและกำหนดขึ้น และบังคับใช้ให้กลุ่มคนต่างๆ ในปกครองยอมรับและถือปฏิบัติตาม ส่วน วัฒนธรรมราษฎร์ หมายถึง วัฒนธรรมระดับล่าง หรือวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ เกี่ยวพันกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนแต่ละกลุ่มแต่ละพวกโดยตรง วัฒนธรรมราษฎร์ คือสิ่งที่เกิดขึ้นจากความจำเป็นในการอยู่รอดร่วมกันของผู้คนในพื้นที่หนึ่งๆ และสร้างขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของถิ่นฐานที่ผู้คนเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยและทำมาหากิน รูปแบบวัฒนธรรมของแต่ละถิ่นย่อมไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างกันของสภาพแวดล้อม ชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ ศรีศักร วลลิโกตม อธิบายว่า วัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์เป็นขั้วตรงข้ามกัน โดยที่ อย่างแรกมุ่งสร้างความเหมือน ขณะที่อย่างหลังขับเน้นความแตกต่าง “วัฒนธรรมหลวงเป็นเรื่องของการบูรณาการ คือ การสร้างให้เกิดความคล้ายคลึงกันเหมือนกัน เพื่อจะได้เป็นพวกเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน ในขณะที่ วัฒนธรรมราษฎร์คือสิ่งที่ดำรงความแตกต่าง...”⁵ เขาเห็นว่า วัฒนธรรมทั้งสองระดับนี้เป็นสิ่งที่อยู่ร่วมกันอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้เพราะ “ต่างมีหน้าที่สำคัญในการดำรงชีพและความเป็นมนุษย์ของกลุ่มชน วัฒนธรรมราษฎร์คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่รอดร่วมกัน และปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเหมือนกัน ในขณะที่ วัฒนธรรมหลวงมีหน้าที่ระงับความขัดแย้ง และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในบรรดาชุมชนที่มีความเป็นมาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่ซึ่งต่างกัน”

ในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ วัฒนธรรมหลวงเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับคติความเชื่อแบบพุทธ-พราหมณ์ ขณะที่วัฒนธรรมราษฎร์ ผูกพันแนบแน่นกับไสยศาสตร์และวิถีชีวิตในสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อทั้งสองระดับนี้ดำรงอยู่ร่วมกันและผสมผสานกันอย่างกลมกลืน ในเรื่องนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์⁶ เขียนไว้ว่า ผู้คนในสมัยก่อนยุครัตนโกสินทร์นั้นมิได้ถือระบบความเชื่อที่เป็นหนึ่งเดียว เรียกว่า พระศาสนา ซึ่งเป็นการผสมผสานกันของพุทธ พราหมณ์ และไสย หรือการถือผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระศาสนา ประกอบไปด้วยทั้งพระพุทธรูป พระธรรม เทพ เทวดา และผีสงปะปนกัน ผู้คนในสมัยนั้นมิได้แยกแยะว่า พิธีกรรมทางศาสนาใด ไม่ว่าจะเป็น การบูชาเทพเจ้าของพราหมณ์ การไหว้ผีของชาวบ้าน หรือการสวดมนต์ของสงฆ์ จะเป็นพุทธ พราหมณ์ หรือไสย แต่ถือรวมเป็นพิธีกรรมในพระศาสนาทั้งหมด ดังนั้น แม้พระภิกษุจะประกอบพิธีไสยศาสตร์ พิธีพราหมณ์จะมีการสวดมนต์บูชาพระพุทธรูป หรือ พิธีไหว้ผีจะมีพระภิกษุเป็นประธาน ก็มิได้ถือว่าเป็นการกระทำนอกวิถัพระศาสนาแต่อย่างใด

การดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความเชื่อแบบหลวงและแบบราษฎร์ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ฉัตรทิพย์ นาถสุภา⁷ อภิปรายประเด็นนี้ว่า ในด้านการปกครอง รัฐไทยเข้าครองบ้านโดยผ่านระบบหัวเมืองและระบบไพร่แต่เพียงภายนอกเท่านั้น ในทางหนึ่ง การพึ่งพาตนเองและความผูกพันภายในมีส่วนทำให้หมู่บ้านดำรงสภาพความเป็นชุมชนได้อย่างเหนียวแน่น ในอีกทางหนึ่ง ชนชั้นปกครองเองก็ได้สนใจที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวใน

กิจกรรมภายในของหมู่บ้านนัก มุสลายพอใจที่จะเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีจากหมู่บ้านเป็นระยะๆ โดยมีได้มีการตั้งเรือนพักในพื้นที่ชนบทเพื่อคอยจัดการเพาะปลูกในที่ดินของตนเป็นการถาวร เหมือนเช่น ระบบคฤหาสน์ (Manor System) ของยุโรป ด้วยเหตุนี้เอง การแทรกแซงของรัฐในการผลิตและการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านจึงมีจำกัดมาก ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องเผชิญหน้ากับมุสลายมากนัก หมู่บ้านเพียงส่งส่วยและแรงงานเกณฑ์ให้กับรัฐตามที่ต้องการเท่านั้น รัฐก็ไม่เข้าไปบังคับให้กระทำการอันใดอีก

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้านในลักษณะนี้มีปรากฏคล้ายๆ กันในส่วนของระบบความเชื่อ รัฐไทยใช้อุดมการณ์ทางศาสนาและจารีตประเพณีราชสำนักเข้าไปครอบงำความนึกคิดของชาวบ้าน เพื่อจุดประสงค์หลักสองประการ คือ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในระดับรัฐขึ้นท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายในระดับท้องถิ่น และกล่อมเกล่าให้เกิดการคล้อยตาม กระทั่งยอมรับระบบอำนาจที่ดำรงอยู่โดยไม่มีการตั้งคำถามจนอาจนำไปสู่การกระด้างกระเดื่องต่อรัฐ การบรรลุจุดประสงค์ทั้งสองเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของรัฐ โดยเนื้อแท้ ระบบการปกครองของรัฐไทยคือกลไกการชูตรีตให้ชุมชนหมู่บ้านในท้องที่ต่างๆ ที่วราชาอาณาจักรส่งแรงงานเกณฑ์ ส่วย และภาษีให้แก่ส่วนกลางเท่าที่รัฐต้องการ การใช้กำลังอำนาจอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมาเพียงอย่างเดียวในการบีบบังคับให้หมู่บ้านยอมตามยอมอ่อนความชอบธรรม และอาจนำมาซึ่งการต่อต้านรัฐอย่างรุนแรง ดังนั้น รัฐจึงจำต้องพึ่งพาอำนาจที่ซ่อนเร้นแบบลึกลับเพื่อสถาปนาความชอบธรรมให้แก่ระบบของรัฐ อำนาจที่ว่านี้คือความเชื่อทางศาสนา พุทธศาสนาเสนอหลักการซึ่งนำมาใช้อธิบายการดำรงอยู่ของระบบชนชั้นและกลไกชูตรีตส่วนเกิน

แต่ดั้งเดิมนั้น ระบบความเชื่อพื้นฐานของชุมชนคือ การถือผี ในโลกทัศน์ของชาวบ้าน เชื่อกันว่ามีผีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ 1.) ผีบรรพบุรุษ หรือ ผีบ้านผีเรือน ซึ่งเป็นผีของบุคคลในครอบครัวที่ล่วงลับไป และยังคงเฝ้าคอยดูแลปกป้องรักษาและช่วยเหลือลูกหลานอยู่ 2.) ผีที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา ป่า และท้องนา และ 3.) ผีวิรูปบุรุษนักพรตหรือคนสำคัญของท้องถิ่น ผีมีอำนาจกำกับผู้คน เหตุการณ์ สังคม ธรรมชาติ และสามารถบันดาลทุกข์สุขให้แก่มนุษย์และบ้านเมืองในชาตินี้ได้ ปรากฏการณ์ธรรมชาติส่วนเป็นการกระทำของผี ความเจ็บป่วย โรครบชาติ ภัยธรรมชาติ และทุกภิกขภัยอื่นๆ เกิดการกระทำของผีที่ไม่ชอบพฤติกรรมของคนบางคน บางครอบครัว หรือทั้งหมู่บ้าน ความเชื่อเหล่านี้สอดคล้องและสนับสนุนระบบชุมชนที่มีความผูกพันภายในแน่นแฟ้น และมีฐานการผลิตแบบพอเพียง เป็นตามธรรมชาติ และพึ่งตนเอง การถือผีบรรพบุรุษ สะท้อนความสำคัญของระบบเครือญาติในชุมชน ชาวบ้านต้องปฏิบัติตามคำสอนของบรรพบุรุษ และประเพณีโบราณอย่างเคร่งครัด เพื่อไม่ให้ผีบรรพบุรุษโกรธ และลงโทษหรือไม่ช่วยเหลือป้องกันคุ้มภัยให้หมู่บ้าน การถือผีในธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านสงบ ไม่กระตือรือร้นจะเอาชนะธรรมชาติ การบนบานผีที่สิงสถิตในธรรมชาติสะท้อนให้เห็นถึงทัศนะจำนวนต่อธรรมชาติของชาวบ้าน ความเชื่อเรื่องผีไม่สามารถอธิบายความชอบธรรมของระบบชนชั้นที่รัฐสถาปนาขึ้นครอบหมู่บ้านได้ ในระบบความเชื่อแบบเดิม คนในสังคมเป็นญาติพี่น้องเสมอภาคกัน ไม่มีชนชั้นหนึ่งควบคุมและหาประโยชน์จากอีกชนชั้นหนึ่ง ไม่มีชนชั้นปกครอง ชนชั้นถูกปกครอง ดังนั้น จึงตอบไม่ได้ว่าทำไมเจ้านายและขุนนางจึงสมควรได้ใช้แรงงานเกณฑ์และได้รับส่วยจากชาวบ้าน แต่พุทธศาสนาสามารถให้คำตอบต่อคำถามนี้ได้เป็นอย่างดี หลักบุญกรรมให้คำอธิบายชนชั้นในสังคมว่า คนเราเกิดมาในชนชั้นใดขึ้นอยู่กับบุญที่สร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน ตำแหน่งระดับชั้นทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของบัญญัติทางธรรมชาติ ผู้ที่อยู่สูงสุดในสังคมคือ พระมหากษัตริย์ เป็นผู้มีบุญญานิกการอย่างประมาทมิได้ ระดับชั้นที่ลดหลั่นลงมาก็เป็นไปตามระดับของบุญกรรมที่แต่ละบุคคลได้สร้างสมมา ชนชั้นปกครอง เช่น เจ้านายและขุนนางต่างทำบุญทำกรรมดีมาแต่ชาติปางก่อน ผลแห่งกรรมดีก็คือ การได้อยู่อย่างสุขสบายและมีฐานะเป็นนายเหนือคนอื่น ส่วนชาวบ้านที่ถูกปกครองนั้นทำบาปทำกรรมไว้ ในชาตินี้จึงต้องลำบากยากจนอดอยากคับแค้น และถูกข่มเหง ด้วยความที่คล้อยตามหลักความเชื่อดังกล่าว ชาวบ้านไม่มียอมรับการยอมรับความชอบธรรมของระบบไพร่ และความแตกต่างระหว่างชนชั้น

แม้ชาวบ้านจะถูกกดขี่ขูดรีด และตระหนักรู้ว่าตนเองถูกกดขี่ขูดรีด แต่ก็เชื่อว่าเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการกดขี่ขูดรีดที่ต้องประสบคือ ตนเองขาด บุญ

หลักทางศาสนาเช่นที่ว่าเป็นถือเป็นหลักการสากลครอบคลุมทั่วทั้งราชอาณาจักร ผิดจากการถือผีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือท้องถิ่นหนึ่งๆ จะนับถือผีของท้องถิ่นของตัวเองซึ่งมักเป็นคนละตนกับท้องถิ่นอื่นๆ พุทธศาสนาและการถือผีอยู่ร่วมกันมาโดยตลอด รัฐไทยไม่สนใจที่จะขจัดความเชื่อดั้งเดิมให้หมดสิ้นไปจากความคิดของชาวบ้าน เนื่องจากการถือผีมิได้เป็นภัยคุกคามต่ออำนาจรัฐโดยตรง แต่พอใจที่จะเข้าครอบงำความเชื่อของชาวบ้านเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ ระหว่างสามัญชนกับชนชั้นปกครอง โดยปล่อยให้ความเชื่อส่วนอื่นๆ อันเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านเป็นไปอย่างเดิม ด้วยเหตุนี้ ศาสนาพุทธของรัฐกับการถือผีของหมู่บ้านจึงผสมผสานเข้าด้วยกัน พุทธศาสนาต้องปรับตัวเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น ขณะเดียวกัน ความเชื่อท้องถิ่นก็ไม่ต่อต้านพุทธศาสนา

พื้นที่ในคติหลวง

วัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราชวรสังอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อความคิดเรื่องพื้นที่ของคนไทยในยุคก่อนสมัยใหม่ในระดับวัฒนธรรมหลวง พุทธศาสนาเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่ไว้อย่างกว้างขวางพิสดาร คัมภีร์พุทธมิตถ์ถ้อยความเอ่ยถึงพื้นที่อันเป็นทั้งหมด หรือ เอกภพ โดยให้คำบรรยายว่าเป็นห้วงอากาศอันกว้างใหญ่ไพศาล ประกอบไปด้วย จักรวาล จำนวนมากมายนับไม่ถ้วน แต่ละจักรวาลต่างอยู่ห่างไกลกันจนประมาณไม่ได้ จักรวาลต่างๆ ประกอบด้วย กลุ่มดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว และภูมิภพซึ่งเป็นที่กำเนิดของสัตว์โลกเป็นจำนวนเหลือคณานับ ตามคติไตรภูมิ¹⁰ จักรวาล ประกอบด้วย สามภพภูมิใหญ่ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ กามภูมิ เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกที่ยึดติดอยู่กับกาม จิตใจยังไม่สิ้นกิเลสตัณหา ความรักโลกโกรธหลง ชีวิตต้องประสบความเดือดร้อนวันวายนันทีมาจากกาม กามภูมิประกอบด้วย อายภูมิ 4 ชั้นภูมิ ได้แก่ ภูมิทรก (ที่อยู่ของสัตว์ทรก) ภูมิเปรต (ที่อยู่ของเปรต) ภูมิอสุรกาย (ที่อยู่ของเหล่าอสุรกาย) ภูมิดิรัจฉาน (ที่อยู่ของสัตว์และสัตว์ทิพย์ เช่น หงส์ นาค กินรี) และสุดตภูมิเจ็ดชั้นภูมิ ได้แก่ ภูมิมนุษย์ (ที่อยู่ของมนุษย์) กับภูมิสวรรค์อีก 6 ชั้น (ที่อยู่ของเทวดา) รูปภูมิ เป็นที่อาศัยของพรหม¹¹ ซึ่งเป็นสัตว์โลกที่มีร่างกายละเอียดงดงาม ปราศจากกิเลสตัณหา จิตใจก่อปรด้วยธรรม ประกอบด้วยสิบหกชั้นภูมิ อรูปภูมิ เป็นที่อาศัยของอรุณพรหม ซึ่งเป็นสัตว์โลกที่ไร้เรือนกาย มีจิตซึ่งว่างเปล่าเป็นสรณะ ประกอบด้วยสี่ชั้นภูมิ

ไตรภูมิอธิบายภูมิศาสตร์ของจักรวาลว่า จักรวาลมี เขาพระสุเมรุ เป็นแกนกลาง เขาพระสุเมรุนั้นใหญ่โตมโหฬารและสูงเสียดฟ้า ที่เชิงเขามีสระใหญ่ชื่อว่า สิมพลีสระ เป็นที่อาศัยของพญาคุฑาและหมู่ปักษาบริวาร ได้เขาพระสุเมรุมีเมืองอสุรสีเมืองตั้งอยู่ โดยรอบเขาพระสุเมรุ มีแม่น้ำ สัทนดรสมุท¹² ทั้งเจ็ด กับทิวเขา สัตตบริภคท์ ทั้งเจ็ด ล้อมเป็นวงแหวน ซ้อนเป็นชั้นๆ สลับกัน พ้นจากทิวเขาสุดท่ายออกไป เป็นมหาสมุทรกว้าง มีทวีปใหญ่สี่แห่งตั้งอยู่ในทิศทั้งสี่ของเขาพระสุเมรุ ทวีปเหล่านี้ลอยอยู่บนแผ่นน้ำ มีปลาใหญ่เจ็ดตัวหนุนอยู่ เบื้องใต้แผ่นน้ำนี้มีแผ่นลมพยุไว้อีกต่อหนึ่ง ที่สุดขอบจักรวาลมีวงเขากำแพงจักรวาลล้อมรอบมหาสมุทรไว้ ห้วงอากาศระหว่างเขาสัตตบริภคท์ทั้งเจ็ดกับเขากำแพงจักรวาล เป็นหนทางโคจรของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวฤกษ์ และดาวเคราะห์ทั้งหลาย ดาวเหล่านี้ต่างหมุนวนเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ทำให้เกิดเวลา วันเดือนปี ช้างขึ้นช้างแรม และฤดูกาล ทวีปใหญ่ทั้งสี่¹³ คือหลักแหล่งของมนุษย์ แต่ละทวีปเป็นที่กำเนิดของมนุษย์จำพวกหนึ่งๆ ซึ่งมีชีวิตและลักษณะสังคมแตกต่างจากทวีปอื่น ชมพูทวีปทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ คือที่อาศัยของมนุษย์เราเอง เป็นโลกอันเป็นที่ตั้งของรัฐประเทศต่างๆ ที่เรารู้จักคุ้นเคย และเป็นถิ่นประสูติของพระพุทธรูปเจ้า ส่วนอีกสามทวีปที่เหลือเป็นที่อาศัยของมนุษย์อีกสามจำพวกซึ่งมีรูปร่างหน้าตา และความเป็นอยู่ผิดแผกออกไป เทหนือแผ่นดินอันเป็นภูมิมนุษย์ขึ้นไปเป็นที่ตั้งของสวรรค์ทั้งหก ซึ่งอยู่เป็นชั้นๆ เรียงสูงขึ้นไปตามลำดับ สวรรค์ชั้นล่างสุดอยู่สูงกว่าผืนดินสี่หมื่นหกพันโยชน์

ถัดจากสวรรค์ชั้นนี้ขึ้นไปชั้นหนึ่ง เป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเมืองสุทัศน์ นครของปวงเทพ ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ มีพระอินทร์เสวยราชย์เป็นพระราชา เมืองสุทัศน์มีขนาดกว้างขวางใหญ่โต เขตเมืองมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ภายในมีปราสาทแก้วปราสาททองของเหล่าเทวดามากมาย ใจกลางเมืองเป็นที่ตั้ง โขชนนั้ปราสาท อันเป็นวิมานของพระอินทร์ ราชรอบเมืองมีอุทยานใหญ่อันอุดมไปด้วยไม้ทิพย์หลากหลายแห่ง จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปยังมีสวรรค์อีกสี่ชั้นภูมิ เมื่อพ้นไปแล้วก็เข้าสู่รูปภูมิ อันมีชั้นภูมิเรียงลำดับสูงขึ้นไปสิบหกชั้น และเมื่อสิ้นสุทธรูปภูมิแล้ว ก็เข้าสู่รูปภูมิ ซึ่งมีชั้นภูมิเรียงเป็นลำดับชั้นขึ้นไปอีกสี่ชั้น เมื่อหมดชั้นภูมิสุดท้ายของอรุณภูมิก็เป็นอันสุดขอบจักรวาลด้านบน ส่วนใต้แผ่นดินอันเป็นภูมิมนุษย์ลงไปนั้น เป็นที่ตั้งของนครใหญ่แปดชุม และนครเล็กๆ อีกมากมาย นอกจากนี้ ยังมีนรกพิเศษ อีกชุมหนึ่งเรียกว่า นรกโลกันต์ อันเป็นภูมิเกิดของผู้ที่ทำบาปร้ายแรงที่สุด นรกชุมนี้อยู่นอกกำแพงจักรวาล แสงอาทิตย์ส่องไม่ถึงจึงมืดมิดตลอดกาล

พื้นที่ในภูมิศาสตร์ไตรภูมิมีได้ติดเป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันไปโดยปราศจากเส้นแบ่งเหมือนอย่างที่เราคิดสมัยใหม่ เสนอความคิดไว้ แต่พื้นที่ถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ ทั้งตามชั้นภูมิที่ต่างกัน และภายในชั้นภูมิเดียวกัน โดยที่แต่ละส่วนมีขอบเขตชัดเจนและมีธรรมชาติและกฎธรรมชาติของตนเองซึ่งแตกต่างกันออกไป¹⁴ เช่น สวรรค์มีภูมิประเทศที่งดงามด้วยแก้วมณีสว่างไสวในตัวเอง เป็นที่อาศัยของเทวดาซึ่งเป็นสัตว์โลกที่มีรูปแบบชีวิตผิดแผกไปจากมนุษย์ยิ่งนัก เทวดามีเนื้อกายและอารมณ์ที่ละเอียดประณีตกว่า เสพอาหารทิพย์ เหาะเหินได้ มีอายุยืนยาวนานนับพันปี ไม่เจ็บไม่ไข้ และไม่แก่ชรา ภูมิมนุษย์มีผืนแผ่นดินที่แยกจากกันเป็นเอกเทศสี่ทวีป ทวีปหนึ่งๆ ก็มีธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตในแบบฉบับของตน ชมพูทวีปที่มนุษย์แบบเราอาศัยอยู่มีธรรมชาติแบบหนึ่งซึ่งต่างจากทวีปอื่นอย่างสิ้นเชิง เมื่อเปรียบเทียบกัน ทวีปอย่างอุตตรทรรุทวีปซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือของเข้าพระสุเมรุ มีธรรมชาติที่แปลกประหลาดเป็นอันมาก ทวีปแห่งนี้ มีภูมิประเทศเป็นผืนแผ่นดินราบเรียบเสมอกัน ไม่มีสัตว์ร้าย ไม่มีวันเดือน ไม่มีเวลา ไม่มีรูปทรงของ ชาวอุตตรทรรุทั้งหลาย มีรูปร่างไม่สูงไม่ต่ำ ไม่อ้วนไม่ผอม ไม่เจ็บป่วย ไม่แก่ชรา ไม่รู้ร้อนหนาว ทุกคนล้วนมีชีวิตยืนถึงหนึ่งร้อยปีเท่ากันหมด ทุกคนล้วนแต่สุขสบาย ไม่ต้องทำมาหากิน หากต้องการข้าวปลาทรัพย์สิ่งใด เพียงนึกเขาก็จะมีบังเกิดขึ้นให้ตามใจนึก ชาวอุตตรทรรุไม่มีครอบครัว ไม่สะสมทรัพย์สมบัติ และไม่ปลูกบ้านสร้างเรือน ด้วยใช้ต้นไม้เป็นที่อาศัย ในพื้นที่แบบไตรภูมิ แม้ในทวีปเดียวกันก็เชื่อว่าจะมีพื้นที่ที่ต่อเนื่องเป็นผืนเดียวกัน ชมพูทวีปมีภูมิประเทศเป็นแผ่นดินส่วนหนึ่ง ทะเลส่วนหนึ่ง และป่าหิมพานต์ส่วนหนึ่ง ถึงจะอยู่ในทวีปเดียวกัน แต่ป่าหิมพานต์ก็เป็นดินแดนที่มนุษย์เข้าถึงได้ยากยิ่ง พื้นที่ป่ามีธรรมชาติพิสดารไปกว่าป่าทั่วไป เนื่องจากเต็มไปด้วยพรรณไม้ทิพย์ เช่น ต้นมัทกกลีผล และฝูงสัตว์ทิพย์ เช่น กิณรี สิงห์ และหงส์ พืชสัตว์เหล่านี้ล้วนมีรูปร่างและพฤติกรรมไม่เหมือนพืชสัตว์ใดๆ ที่มนุษย์เคยเห็น การข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งมิใช่จะกระทำโดยง่ายตามอำเภอใจของผู้ข้าม แต่การข้ามนั้นจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อผู้ข้ามเปลี่ยนแปลงตนเองให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของพื้นที่ที่จะข้ามไป เช่น กรณีที่ผู้ข้ามต้องการข้ามจากโลกไปสวรรค์ เขาจะไม่อาจทำได้เลย หากยังมีเรือนร่างที่เป็นเนื้อหนังกายหยาบอยู่ เพราะพื้นที่สวรรค์มีธรรมชาติอันละเอียดประณีตกว่ามาก ดังนั้นผู้ข้ามต้องสลักกายเนื้อไปเสียก่อน หรือแท้จริงแล้วก็คือต้องเสียชีวิตเสียก่อน จึงจะมีโอกาสได้ไปสวรรค์

แม้จักรวาลไตรภูมิจะเต็มไปด้วยชั้นภูมิและดินแดนต่างๆ ที่มีพื้นที่แยกขาดจากกัน และต่างชั้นภูมิต่างดินแดนต่างมีระเบียบแบบแผนของตนเอง แต่จักรวาลไตรภูมิก็มีกฎเกณฑ์ประการหนึ่งที่ครอบคลุมพื้นที่ทุกส่วนโดยถ้วนทั่ว นั่นคือกฎแห่งกรรม ไตรภูมิระบุว่า สรรพสิ่งในจักรวาลล้วนมีอนิจจังลักษณะ หรือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน สัตว์โลกทั้งหลายต่างต้องมีเกิด มีเสื่อม มีดับสลาย ไม่อาจมีชีวิตอยู่ชั่วนิรันดร์ หากครองยศศักดิ์สมบัติบิรวารใด ก็มีอันต้องพลัดพรากจากสิ่งเหล่านั้นในที่สุด แม้แต่วัตถุสิ่งของและภูมิประเทศแวดล้อมที่แลดูมั่นคงถาวรก็เช่นกัน ล้วนต้องแปรเปลี่ยน เลื่อมโรทราม พินาศไปตามกาล ไม่มีสิ่งใดอยู่ยืนยงคงรูปไว้ได้แม้แต่สิ่งเดียว ไม่เพียงเท่านั้น สรรพสิ่งยังต้องตกอยู่ใน สังสารวัฏ ซึ่งเป็นวงจรของการก่อตัว ตั้งอยู่ และสูญสิ้น แล้วก่อตัวขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ และสูญสิ้นอีก เป็นวัฏวนต่อเนื่องไม่มีขาดตอน สัตว์โลกแต่ละผู้ย่อมเวียนว่ายตายเกิดสลับกันไปไม่สิ้นสุด เมื่อสิ้นอายุขัยในภูมิหนึ่ง ก็ต้องกลับมาเกิดใหม่อีก ไม่ว่าจะในชั้นภูมิเดิม หรือ

ในชั้นภูมิอื่นๆ เป็นอย่างนี้เรื่อยไป สิ่งที่จะกำหนดว่า สัตว์โลกผู้หนึ่งจะไปเกิดในชั้นภูมิใด ก็คือการกระทำ หรือกรรมของ สัตว์โลกผู้นั้นที่ก่อขึ้นในชาติก่อนหน้า หากประกอบกรรมดี สร้างสมบุญบารมีไว้มาก ก็จะได้เลื่อนขึ้นไปอยู่ในชั้นภูมิที่สูงกว่า แต่หากประกอบแต่กรรมชั่ว ก็ย่อมต้องตกชั้นภูมิลงในระดับที่ต่ำกว่า พุทธศาสนาเห็นว่านี่คือกฎเกณฑ์อันเป็นธรรมชาติ ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม ซึ่งสัตว์โลกทุกผู้ในจักรวาลล้วนต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์นี้ ตามกฎแห่งกรรม มนุษย์หนึ่งหากกระทำ บาปหยาบช้าเป็นเนืองนิตย์ ไม่สนใจทำบุญกุศล เมื่อตายไปแล้ว ต้องไปเกิดในอบายภูมิ และทนทุกข์อยู่ในชั้นภูมินั้นๆ จนสิ้นบาป ในทางกลับกัน หากมนุษย์นั้นประกอบแต่กรรมดี อยู่ในธรรม เจริญจนสมบัติ ครั้นตายไป ก็จะได้ขึ้นสวรรค์ หรือไปเกิดเป็นพรหม หรืออรูปพรหม อนิจตาและกฎแห่งกรรมทำให้จักรวาลไตรภูมิ เป็นพื้นที่ที่มีการไหลเวียนแปรเปลี่ยน ของวัตถุและสิ่งมีชีวิตอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

นอกจากในไตรภูมิแล้ว โมโนทัศน์เรื่องการแยกแบ่งของพื้นที่ยังมีปรากฏชัดในการจัดระเบียบทางสังคมของประเทศไทย ก่อนสมัยใหม่ ระบบศักดินา และ ระบบกรมกอง กำหนดระดับชั้นศักดิ์ ลำดับการบังคับบัญชา และตำแหน่งแห่งที่ของ บุคคลทุกคนในราชอาณาจักร โดยศักดินากำหนดระเบียบในแนวดิ่ง ส่วนกรมกองกำหนดระเบียบในแนวระนาบ ภายใต้ ระบบทั้งสอง บุคคลถูกกำกับให้อยู่ในขอบเขตที่แน่นอนในกรอบโครงพื้นที่ซึ่งรัฐสร้างขึ้น พื้นที่ที่บุคคลอยู่อาศัยมิได้ต่อเนื่อง เป็นผืนเดียวกัน ดังที่อาจเห็นประจักษ์ในทางกายภาพ หากเป็นพื้นที่ที่แยกย่อยขาดตอนเป็นส่วนๆ อีกทั้งแต่ละส่วนก็มิได้ มีขนาดและฐานะเท่าเทียมเสมอกัน และต่างมีกฎเกณฑ์เฉพาะกำกับบุคคลและวัตถุที่อยู่ในพื้นที่ส่วนนั้นๆ บุคคลและวัตถุ ทั้งหลายในราชอาณาจักรล้วนต้องใช้ชีวิต หรือตั้งอยู่ในปริณทลทางภูมิศาสตร์และทางสังคมอันจำเพาะเจาะจงหนึ่งๆ ตาม ชาติตระกูล ฐานะ ยศศักดิ์ ตำแหน่งและสังกัดของบุคคลและวัตถุนั้นๆ ตัวอย่างเช่น บุคคลคนหนึ่งซึ่งอยู่ในชนชั้นล่าง ไม่ ว่าจะเป็นไพร่หรือข้าราชการชั้นผู้น้อย ต้องใช้ชีวิตในแนวระนาบจำกัดอยู่ภายในขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพที่กรมกองของตน กำหนดไว้เท่านั้น จะออกนอกพื้นที่ไม่ได้ หากไม่ได้รับอนุญาตจากมูลนาย การล่วงล้ำเข้าไปในพื้นที่ของชนชั้นที่สูงกว่า เช่น วัง มณฑลพิธี หรือ แม้กระทั่งพื้นที่โดยรอบร่างกายของเจ้านาย ถือเป็นสิ่งต้องห้าม หากมีเหตุต้องกระทำก็กระทำได้แต่ เพียงชั่วคราว และต้องถูกกำกับภายใต้กฎเกณฑ์ และผู้คุมกฎอย่างเคร่งครัด เมื่ออย่างเข้าสู่พื้นที่ของบุคคลชั้นสูง บุคคลผู้นั้นต้องเปลี่ยนแปลงตนเอง โดยปฏิบัติตน ด้วยอาการปรีชา คำพูด การแต่งกาย และการวางตำแหน่งตนเองในพื้นที่ใน แบบเฉพาะ เช่น การหมอบคลาน การหลบสายตาลงต่ำ และการใช้ศัพท์ภาษาประจักษ์ขึ้น ซึ่งผิดแผกจากอาการปกติ อัน เป็นการแสดงออกถึงฐานะที่ต่ำต้อยกว่าของตน และยอมรับฐานะที่สูงกว่าของคนชั้นสูง ในแนวดิ่ง ชีวิตทางสังคมของเขาจะ จำกัดอยู่เฉพาะในหมูชนระดับชั้น หรือระนาบเดียวกับตน การสัมพันธ์กับชนชั้นต่างระนาบเป็นไปอย่างมีระยะห่างและมี ลักษณะของการสั่งการหรือถูกสั่งการ ยิ่งระดับชนชั้นห่างกันเพียงใด ระยะห่างและความเข้มข้นของอำนาจการสั่งการก็จะ ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น การออกจากพื้นที่ในระนาบชั้นทางสังคมของตนขึ้นสู่พื้นที่ในระนาบชั้นทางสังคมที่สูงกว่า ทำได้ยากยิ่งกว่า การออกจากพื้นที่ในแนวระนาบ บุคคลจะสามารถไต่ระดับชนชั้นขึ้นไปได้ ต้องเปลี่ยนตัวเองในระดับที่ลึกกว่า หนทางที่ เป็นไปได้ก็คือ การยกระดับยศศักดิ์ ฐานะของตนให้สูงขึ้น หรือการเขยิบตำแหน่งแห่งที่ของตนในโครงสร้างอำนาจให้เข้าใกล้ ศูนย์กลางอธิปัตย์ หรือพระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยวิธีการต่างๆ กัน เช่น การไต่เต้าทำความดีความชอบในกรมกอง การอยู่ในอุปถัมภ์ของชนชั้นสูง การแต่งงาน การบวชเรียน หรือการฝึกฝึกับข้าอำนาจที่กำลังรุ่งเรือง ไม่เพียงแต่บุคคล เท่านั้น วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ภายใต้ระบบไพร่ศักดินา ล้วนถูกกำหนดรูปแบบ รูปทรง วัสดุ ขนาด และสีล้น ตาม ส่วนพื้นที่ที่สิ่งเหล่านั้นสังกัด ตัวอย่างเช่น ส่วนพื้นที่ของเจ้านาย หรือขุนนางชั้นสูง ประกอบด้วยอาคารบ้านเรือนอันเป็นที่ อยู่อาศัยใหญ่โตงดงาม ถาวร ข้าวของเครื่องใช้ เสื้อผ้า เครื่องประดับยศศักดิ์อันสูงค่า หูหว่าน งามวิจิตร ซึ่งรังสรรค์ด้วย สกุลช่างชั้นสูง อีกทั้ง บ่าวไพร่ ข้าทาส จำนวนมาก ส่วนพื้นที่ของขุนนางชั้นรองย่อมมีวัตถุสิ่งของในระดับรองๆ ลงมา ในระดับ ล่างสุด ส่วนพื้นที่ของสามัญชน มีบ้านเรือนขนาดเล็ก ปลูกด้วยวัสดุไม่คงทน เช่น ไม้ซีก ไม้ไผ่ และจาก และมีเพียงสิ่งของ เครื่องใช้ที่ผลิตเอง หรือผลิตในชุมชน เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ

คติไตรภูมิเกี่ยวพันเป็นอย่างมากกับความคิดเรื่องรัฐอาณาจักรของไทย พระมหากษัตริย์ไทยถูกเปรียบเป็นมหาจักร-
พรรดิราชในคติไตรภูมิ มหาจักรพรรดิราชทรงเป็นผู้สร้างสมบุญญาธิการไว้ในอดีต ทรงฟังธรรมเทศนา บำเพ็ญศีล แจกทาน
และเจริญภาวนาเป็นเนืองนิตย์ ด้วยอำนาจบุญเหล่านี้ พระองค์จึงทรงปกครองทั่วทั้งจักรวาล เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือ
กว่ากษัตริย์ทั้งปวง เป็นประมุขแห่งคนทั้งหลายในแผ่นดินทั้งสี่ทวีปใหญ่ สองพันทวีปน้อย มหาจักรพรรดิราชเสด็จเยือน
ทั่วแผ่นดินเหล่านี้ มิได้เป็นการกริชาทาห์เพื่อทำสงครามรบพุ่ง ขยายพระราชอำนาจ ปราบปรามท้าวพระยามหากษัตริย์ต่างๆ
และยึดเอาเมืองทั้งหลายเป็นเมืองขึ้น แต่เสด็จไปเพื่อสั่งสอน ท้าวพระยาและคนทั้งหลายให้รู้จักธรรม เหมือนดังที่พระพุทธเจ้า
ได้ปฏิบัติมา เมื่อพระองค์ไปถึงที่ใด ท้าวพระยาทั้งหลายก็มาถวายตัวเป็นข้าเอง “บพิตรท่านแต่จะไปพบหน้าตาทั้งหลายถวายตัว
เป็นข้าท่านแก่ท่านผู้เป็นเจ้าๆ จะใช้บูชาทั้งหลายให้กระทำกรณาลสิ่งใดแล้ว บูชาทั้งหลายจะทำการงานสิ่งนั้นถวายแต่ท่าน
ผู้เป็นเจ้าฯ อันว่าบ้านและเมืองแห่งบูชาทั้งหลายหมั่นแลขอถวายเป็นอำนาจอแก่ท่านผู้เป็นเจ้าแล”¹⁵ มหาจักรพรรดิราชตรัสตอบว่า
ไม่ได้ต้องการทรัพย์สิ่งส่วยอากรจากท้าวพระยาเหล่านั้นแต่อย่างใด และมีได้ต้องการให้ “พลัดที่นาคราที่อยู่ให้เขาน้อยเนื้อใจ
ดังนั้นก็หามิได้”¹⁶ แต่ต้องการจะ “อนุเคราะห์ให้เขาขึ้นเนื้อขึ้นใจได้ความสุขเกษมเปรมปรีย์ ยินดีมิให้เป็นอันตรายแก่เขาเลยฯ”
และ “สั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ในธรรม”¹⁷

คติไตรภูมิว่าด้วยผู้ปกครองดังกล่าวสอดคล้องกับหลัก ธรรมราชา ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนานิกายเถรวาทหลาย
ฉบับ ตามความในอภัยสูตร¹⁸ ผู้ปกครองรัฐ คือ บุคคลที่ได้รับฉันทานุมัติจากคนทั้งปวง ให้ทำหน้าที่ระบความขัดแย้ง และ
ดูแลปกป้องคุ้มครองความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของคนในสังคม หาใช้เทพเจ้าองค์อวตารของพระเป็นเจ้า หรือ เทวราช ดังที่
เชื่อถือกัน ในหมู่บ้านเมืองที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นใหญ่ เช่น พวกขอมในกัมพูชา พุทธศาสนามองว่า คนในสังคมมี
ทั้งดีและชั่ว โดยที่คนช้วนั้นมีมากกว่าคนดี สังคมจะดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุขตราบเท่าที่ผู้ปกครองตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม
เมื่อใดก็ตามที่ผู้ปกครองสูญเสียคุณธรรมไป เมื่อนั้นสังคมก็จะปั่นป่วนวุ่นวาย ทศนะที่ว่านี้ เป็นที่มาของแนวคิด ธรรมราชา
ซึ่งว่าด้วยลักษณะของผู้ปกครองราชอาณาจักร ธรรมราชา คือ ผู้ปกครอง ผู้ซึ่งมีบุญบารมี ปกครองประชาชนด้วยอำนาจที่
ชอบด้วยธรรมเสมอ มิได้อาศัยกำลังเป็นฐานทางการเมือง เป้าหมายหลักของธรรมราชาคือ การสร้างความยุติธรรม และ
การปกครองโดยอิงหลักธรรม โดยละเว้นการใช้อำนาจเพื่อสนองอารมณ์ เหตุผล และประโยชน์ส่วนตัว พระธรรมศาสตร์
ในกฎหมายตราสามดวง ระบุว่า ผู้ปกครองนั้นแท้จริงแล้วก็คือ พระโพธิสัตว์ ผู้จุติจากเทวภูมิมาบังเกิดเป็นมหาบุรุษในภูมิมนุษย์
เพื่อดับขันธ์ความทุกข์ร้อนของมนุษย์ “ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้มาบังเกิดเป็นพระมหาบุรุษในต้นพัทธกัลป
ครั้งนี้อย่างมากเกิดวิเวกแก่กันหาผู้ใดจะบังคับบัญชามิได้ ผงชนทั้งหลายมาสะโมสประชุมพร้อมกัน จึงตั้งสมเด็จพระมหา
บุรุษราชาเจ้าขึ้นเป็นอธิบดี มีพระนามกรชื่อว่าพระเจ้ามหาสมมติราช...”¹⁹ พระโพธิสัตว์ในภาคมนุษย์นั้น หาได้มีอิทธิฤทธิ์อันใด
หากเป็นบุคคลธรรมดาที่มีบุญบารมี บำเพ็ญตะบะและประกอบคุณความดี กระทั่งได้รับการยกย่องให้เป็นผู้ปกครอง ในแง่นี้
ผู้ปกครองจึงมิได้มีคุณค่าวิเศษไปกว่าคนธรรมดา แต่เป็นเพียงบุคคลที่มหาชนสมมติขึ้นเพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างหนึ่ง สิ่ง
ที่ทำให้ผู้ปกครองแตกต่างไปจากคนธรรมดาก็คือ ธรรมในตนเท่านั้น ไม่มีอื่นใดนอกจากนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช²⁰ ชี้ว่า
ธรรมราชาเป็นเครื่องป้องกันอันมีประสิทธิภาพที่จะยับยั้งหรือบรรเทาการใช้อำนาจอันเกินขอบเขตของผู้ปกครอง ที่มักก่อ
ให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง

ในคติแบบพุทธ ผู้ปกครองผู้ทรงธรรม หรือธรรมราชา ทรงต้องเชิดชู และปกป้องพระศาสนาให้เสื่อมทรามลง
ภารกิจที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ปกครอง คือการแผ่อำนาจให้ไพศาล เพื่อขยายร่มแห่งคุณงามความดี หรือธรรมแห่งตน
ปกครอบอาณาบริเวณกว้างขวางที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตามตรรกะนี้ การปกป้องพระศาสนากับการสร้างรัฐให้เป็นมหาอำนาจ
ในภูมิภาคจึงเป็นเรื่องเดียวกัน หลักการดังกล่าวสร้างความชอบธรรมให้กับการขยายอาณาเขตโดยใช้กำลังของรัฐใหญ่ซึ่ง
เข้มแข็งกว่าเหนือรัฐเล็กซึ่งอ่อนแอกว่า รัฐใหญ่ถือว่าการทำให้รัฐเล็กตกเป็นประเทศราชของตน คือการปกป้องรัฐเล็กจาก

อำนาจธรรม ธงชัย วินิจจะกุล ชี้ว่า ทศวรรษที่วุ่นวายปรากฏชัดในบ้านที่กึ่งของ เฟรดเดอริค นีล (Frederic A. Neale)²¹ ซึ่งเขียนเล่าเหตุการณ์เมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตอนที่พระมหากษัตริย์สยามทรงตรัสกับชาวยุโรปเกี่ยวกับกรณีพิพาทชายแดนระหว่างสยามกับพม่าโดยแสดงภาพแผนที่ของสยามและอาณาบริเวณโดยรอบประกอบ ภาพแผนที่นั้นแสดงให้เห็นภาพเทวดาบนแผ่นดินของสยาม และภาพปีศาจบนแผ่นดินของพม่า แปลความได้ว่า สยามคือ ดินแดนแห่งสรวงสวรรค์ และคุณงามความดี ส่วนพม่าคือดินแดนแห่งความชั่วร้าย แม้นี่จะไม่ได้รับรู้ว่าเทวดาในภาพแผนที่หมายถึงเทพองค์ใด แต่เป็นไปได้มากที่เทวดาองค์นั้นจะสื่อถึงพระอินทร์

ความคิดเรื่องรัฐและอาณาเขตของไทยเกี่ยวพันเป็นอย่างมากกับการนับถือพระอินทร์ ตามเนื้อความในไตรภูมิ พระอินทร์คือกษัตริย์ของปวงเทพ ทรงสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บนยอดเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล พระอินทร์เป็นเทพชั้นสูงที่ชาวไทยยุคก่อนสมัยใหม่นับถือบูชากันมาก ไม่เพียงเพราะพระองค์เป็นใหญ่ในเทวภูมิเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะพระอินทร์เป็นเทพที่ประทานฝนแก่มนุษย์ตลอดสี่เดือนแห่งฤดูฝน ด้วยเหตุที่ไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม เทพผู้ประทานฝนจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ พระอินทร์ยังถือเป็นเทพผู้ช่วยเหลือ ในตำนานหรือบทละคร พระองค์จะเข้าช่วยผู้ตกยากในกรณีที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมเสมอ²² ด้วยนัยแห่งคุณสมบัติเหล่านี้ พระอินทร์จึงถูกยกให้เป็นต้นฉบับของกษัตริย์บนโลก ชาวไทยเปรียบพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขบนพื้นโลกกับพระอินทร์ผู้เป็นประมุขบนสรวงสวรรค์ และเชื่อในตรรกะที่ว่า เมื่อพระอินทร์ปกครองสรวงสวรรค์ทั้งหมด ดังนั้นพระมหากษัตริย์สยามจึงมีสิทธิธรรมที่จะครอบครองดินแดนทั้งหมดบนโลกมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างพระอินทร์กับพระมหากษัตริย์ไทย มีปรากฏให้เห็นในสิ่งอันเนื่องเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์และราชอาณาจักรหลายประการ พระมหาปราสาทและพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ถูกสมมติเป็นที่ประทับของพระอินทร์กลางเมืองสุทัศน์เทพนคร ดังนั้น ชื่อของพระมหาปราสาทและพระที่นั่งหลายองค์จึงเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ เช่น พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท ซึ่งได้ชื่อมาจากไพชยนต์ปราสาทอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ตามที่ระบุในไตรภูมิ พระที่นั่งสุริยาสัมรินทร์ ในพระบรมมหาราชวังของกรุงศรีอยุธยา และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวังของกรุงเทพมหานคร เป็นต้น คำว่า รัตนโกสินทร์ แปลความตรงตัวได้ว่า แก้วของพระอินทร์ พระนามของพระมหากษัตริย์บางพระองค์ เช่น สมเด็จพระนครินทราธิราช หรือพระอินทราชา ก็เป็นชื่อที่มาจากพระอินทร์ พระราชพิธีอินทราภิเษก ซึ่งหมายถึงพิธีการรดน้ำเพื่อเป็นพระอินทร์ อันมีนัยยะของการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ หรือราชาธิราช²³ เป็นการประกอบพิธีเพื่อเพิ่มพูนบุญบารมีให้แก่พระมหากษัตริย์ โดยอุปมาเหมือนการอภิเษกพระอินทร์กลับเข้าไปปกครองบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อีกครั้ง หลังจากที่ถูกเหวี่ยงปราบปรามการกำเริบของเหล่ามารได้แล้ว การสร้างรูปทรงพระมหาปราสาทในลักษณะจัตุรมุข หรืออาคารยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยาวและมุขสั้นนั้น ล้วนเป็นสัญลักษณ์ของปราสาทและเขาพระสุเมรุอันเป็นที่สถิตของพระอินทร์

ชาวไทยยุคก่อนสมัยใหม่ถือว่า พระมหากษัตริย์คือความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนรัฐอาณาจักรคือพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ภายใต้อำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์ คำว่า "อาณาจักร" มาจากคำว่า "อาณาจักร" ซึ่งแปลว่า พื้นที่หรือบริเวณ กับคำว่า "จักร" ซึ่งหมายถึง กงล้อที่เป็นอาวุธของพระวิษณุ อันเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชอำนาจ คำๆ นี้จึงแปลความได้ว่า "พื้นที่อันเป็นที่ที่กงล้อแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์โคจรอยู่" คำว่า "ขอบเขตสิมา" เป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้เรียกรัฐอาณาจักร มีความหมายตามตัวอักษรว่า พื้นที่ที่ล้อมรอบด้วย สิมา หรือ เสมา ตามคติไทย เสมาคือแห่งหินรูปคล้ายใบโพธิ์ ที่ใช้กำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หนึ่งๆ โดยปกติแล้ว จะถูกสร้างไว้รอบโบสถ์ของวัดพุทธ และบนขอบกำแพงเมือง คำว่า "พระราชอาณาเขต" หรือ "พระราชอาณาจักร" ซึ่งแปลตรงตัวว่า ดินแดน หรือที่ดินของพระราชสา แสดงออกชัดว่า อาณาเขตหรืออาณาจักรนั้นเป็นสมบัติของกษัตริย์ ความหมายของคำเหล่านี้สื่อนัยยะว่า รัฐอาณาจักรมีคุณภาพเป็นทั้งพื้นที่ภายใต้พระราชอำนาจ และพื้นที่ภายในปริมาตรอันศักดิ์สิทธิ์ ตามนัยดังกล่าว พื้นที่ของรัฐอาณาจักร จึงมิได้เป็นเพียงภูมิประเทศ

ธรรมดาบนพื้นโลก แต่ผูกโยงแน่นแฟ้นกับทั้งองค์พระมหากษัตริย์และความศักดิ์สิทธิ์ ในโลกทัศน์ก่อนสมัยใหม่ของชนชาติในภูมิภาคนี้ รัฐอาณาจักร แท้จริงแล้วก็คือองคพยพขององค์กษัตริย์ ชาวไทยไม่ได้คิดว่าองค์กษัตริย์เป็นเพียงร่างบุคคลในความหมายทางชีวภาพเท่านั้น แต่คือองคพยพที่ครอบคลุมเมืองทุกเมืองในเขตรัฐอาณาจักร โดยที่พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นบุคคลคือจิตใจ ดังนั้นจึงถือเป็นเจ้านายผู้ปกครองสูงสุดขององคพยพนั้น²⁴

นอกจากนี้ ชาวไทยยังเชื่อว่า ธรรมของผู้ปกครองสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความเป็นไปของบ้านเมือง ความเป็นไปของธรรมชาติ และความเป็นไปของตัวผู้ปกครองเอง จาริกสุโขทัยเขียนไว้ว่า หากพระมหากษัตริย์ปกครองแผ่นดินโดยธรรม “ประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองบริบูรณ์ ทั้งข้าวปลาอาหาร แก้วแหวนเงินทอง ผ้าแพรพรรณ ผืนฟ้าก็ตกต้องตามฤดูกาลไม่มากไม่น้อยไป ไม่มีฝนแล้ง และข้าวในนา ปลาในน้ำก็มีบริบูรณ์ เทวดาทั้งปวงที่รักษาเมืองอยู่ ก็รักษาบ้านเมืองเป็นอย่างดี”²⁵ ในทางกลับกัน หากผู้ปกครองกระทำมิชอบ เหตุการณ์วิปริตต่างๆ ก็จะเกิดขึ้น “เทวดาฟ้าฝนก็พิโรธ แม่น้ำทำไรไถนาที่บันดาลให้เสียหายตายด้วยแล้ง แลฝน แลอ่อนงผลไม้ทั้งหลายแลพืชอันเกิดเหนือแผ่นดิน อันมีโอชารสนั้นคือร้อยนั้นกลับหายไปเสียไป เพื่อโอชารสนั้นจมลงไปได้แผ่นดินสิ้นทั้งต้นแลลำอันปลูกนั้นมันก็มีงาม ทั้งแดดแลลมทั้งฝนแลเดือนดาวกับมิชอบฤดูกาลดังเก่าเลย เพราะว่าทำพระญากระทำมิชอบนั้น”²⁶ พงศาวดารหลายฉบับ เช่น คำให้การชาวกรุงเก่า และคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้บันทึกคำพยากรณ์เกี่ยวกับกสิกรรมในบ้านเมือง เมื่อถึงกึ่งพุทธกาล โดยแจ่มสาเหตุว่าเกิดจากความเสื่อมของพระศาสนา อันมีจุดเริ่มที่ผู้ปกครองมิได้ทรงทศพิธราชธรรม เท่ากับว่า คำทำนายนี้เชื่อมโยงความหายนะของบ้านเมือง เข้ากับการโทรมทรุดของพุทธศาสนา และการสูญเสียราชธรรมของผู้ปกครอง ในส่วนของตัวผู้ปกครองเองนั้น คติทางพุทธเชื่อว่า การยึดมั่นในธรรมจะส่งผลให้ผู้ปกครองครองราชย์สมบัติได้ยาวนาน และมีอายุยืน อีกทั้ง เมื่อสิ้นอายุขัยไปแล้ว ก็ได้ไปสู่เทวภูมิอีกด้วย ตำนานจามเทวีวงศ์เสนอเรื่องราวของกษัตริย์หลายพระองค์ และให้ข้อคิดว่า กษัตริย์พระองค์ใดไม่ทรงศรัทธาต่อพุทธศักรม มักครองราชย์อยู่ได้ไม่นาน และเมื่อเสด็จสวรรคต ก็สวรรคตไปตามยถากรรม ส่วนกษัตริย์ที่ทรงยึดมั่นในธรรมจะครองราชย์ได้นาน ประชาชนมีความสุข และเมื่อเสด็จสวรรคตก็จะได้ขึ้นสวรรค์ จากหลักฐานทั้งหลายที่กล่าวมา อาจสรุปได้ว่า พุทธศาสนาถือเอาการมีธรรมหรือไม่ของผู้ปกครอง เป็นเงื่อนไขหลักที่คอยกำหนดสรรพสิ่งในโลก ไม่ว่าจะ เป็น คน สัตว์ พืชพันธุ์ ฤดูกาล แดดลมฝน ดินฟ้าอากาศ สถาปัตยกรรมบ้านเมือง ตลอดจนไปถึง ระยะเวลาครองราชย์ พระชนมายุ และภพภูมิภายหลังสวรรคตของพระมหากษัตริย์ เท่ากับว่า พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม และสังคมจะยังคงอยู่ได้ราบเท่าที่ศูนย์กลางของสังคม ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม

พื้นที่ในคติราชาภิเศก

วัฒนธรรมหลวงสร้างกรอบคิดเรื่องพื้นที่อันเป็นสากลที่ผู้คนทั่วทั้งราชอาณาจักรเข้าใจร่วมกัน นับแต่ พื้นที่ของจักรวาล พื้นที่ของรัฐอาณาจักร ไปจนถึงพื้นที่ของบุคคล ส่วนวัฒนธรรมราชาภิเศก คือ แหล่งกำเนิดของกรอบคิดเรื่องพื้นที่อันหลากหลาย แต่ละกรอบคิดย่อมมีความหมายเฉพาะแต่ในขอบเขตท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น พื้นที่ในวัฒนธรรมราชาภิเศกมีได้อ้างอิงคติเหนือโลกวิสัยในจักรวาลไตรภูมิ และอุดมการณ์สากลของพุทธ-พราหมณ์ ซึ่งเป็นนามธรรมสูงและมีต้นกำเนิดห่างไกลนอกชุมชน แต่เกี่ยวพันแนบแน่นกับระบบนิเวศซึ่งแวดล้อมชุมชนอยู่ และระบบความเชื่อที่ผสมผสานศาสนากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในสิ่งของและพื้นที่ต่างๆ ในชุมชน และรอบๆ ชุมชน ดังนั้น ความคิดเรื่องพื้นที่ในระดับท้องถิ่นจึงสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกระบวนการปรับตัวเองของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอดร่วมกัน

ในยุคก่อนสมัยใหม่ ราชนครไทยส่วนใหญ่ อยู่อาศัย ทำมาหากิน และใช้ชีวิตทางสังคมใน บ้าน หรือหมู่บ้านชนบทนอกเมือง หมู่บ้านเป็นชุมชนธรรมชาติที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา หมู่บ้านที่พัฒนาขึ้นในดินแดนประเทศไทยนั้น

เป็นผลผลิตของสังคมเกษตรกรรม ชุมชนเหล่านี้มีการผลิตแบบพอยังชีพและมีการพึ่งพาตนเองสูง ชาวบ้านผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเองเป็นหลัก ไม่ได้มุ่งหมายเพื่อแลกเปลี่ยนหรือเพื่อขาย แต่ละครัวเรือนต่างทำการเกษตรและทอผ้า จึงสามารถผลิตอาหารและเครื่องนุ่งห่มได้เอง ทั้งยังหากินเพิ่มได้จากธรรมชาติโดยการจับปลา เก็บผัก ขุดกลอย และต้มเกลือ การปลูกเรือนนั้นก็ใช้ไม้ หรือลำไผ่จากป่าที่หาตัดเอาเอง เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น สวิง แห กระบุง ตะกร้า ไม้คาน ไม้ตะแกรง กระดัง หีบใส่ผ้า ตลอดจนเรือพาย ล้วนทำขึ้นกันเองในครัวเรือนโดยใช้วัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น การติดไฟหุงข้าวทำอาหารก็ใช้ฟืนที่หาได้จากป่าชายหมู่บ้าน การหาของป่า เช่น งาช้าง หนังสัตว์ ริงนก น้ำผึ้ง สมุนไพร ไม้หายาก และสัตว์ป่า เป็นอาชีพเสริมที่ทำกันมาก ชาวบ้านมักไม่ได้บริโภคของป่าที่หาได้เอง แต่ส่งเป็นส่วยให้แก่รัฐเพื่อทดแทนการถูกเกณฑ์ไปเป็นแรงงาน การทำงานฝีมือ เช่น ช่างตีเหล็ก ช่างไม้ ช่างปั้นหม้อไห ช่างทองเหลือง ไม้ อาจเป็นอาชีพที่หาเลี้ยงครอบครัวได้ ช่างฝีมือยังต้องทำการเกษตรเป็นหลัก และทำงานช่างเฉพาะเมื่อว่างจากงานในเรือกสวนไร่นา ลักษณะสังคมที่ผลิตแบบพอยังชีพ และพึ่งพาตนเองเช่นนี้ มิใช่จะปราศจากการแลกเปลี่ยน หรือค้าขายอย่างสิ้นเชิง การซื้อขายเล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้พอได้ในสิ่งที่จำเป็นมีอยู่ทั่วไป ตามลำน้ำในภาคกลางและย่านบางกอก มีพ่อค้าแม่ค้าแจวเรือขายสินค้า เช่น ผลไม้จากสวน น้ำตาล น้ำมันยาง ให้แก่ชุมชนริมน้ำ ในบางบริเวณที่เป็นชุมชนใหญ่ มีการติดตลาดนัดเป็นประจำ แต่ไม่ใช่ทุกวัน เช่น สัปดาห์ละ 1 วัน พ่อค้าแม่ค้าส่วนใหญ่จะค้าขายเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาทำสวน และกระทำเป็นครั้งคราว การแลกเปลี่ยนก็มีอยู่เช่นกัน หมู่บ้านบางแห่งมีความพิเศษ ไม่เพียงพอในตนเอง จึงต้องแลกของที่ตนมีกับของที่ตนต้องการจากหมู่บ้านอื่น เช่น หมู่บ้านที่ปลูกผลไม้ในย่านบางกอก ต้องเอาผลไม้ไปแลกข้าวจากชุมชนใกล้เคียงที่ทำนา

หมู่บ้านมีความผูกพันภายในระหว่างหมู่สมาชิกอย่างเหนียวแน่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา²⁷ อธิบายว่า ความผูกพันภายในดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากลักษณะทางสังคมของชุมชน 3 ประการคือ 1.) วิธีการครอบครองที่ดินทำกินโดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชน บังเอิญคนจะไม่ได้ครอบครองที่ดินโดยตรงทีเดียว แต่ต้องครอบครองผ่านหรือเกี่ยวพันกับการที่เขาเป็นสมาชิกของหมู่บ้านที่ครอบครองที่ดินเขตนั้น หรือกล่าวได้ว่า ต้องเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน ครอบครัวยิ่งจะมีที่ทำกิน 2.) ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกภายในชุมชน ซึ่งมีทั้งการร่วมมือกันในการผลิต เช่น การถางป่า ยกร่องยกคันดิน เพื่อทำสวนผลไม้ การลงแขกปลูกข้าว การร่วมกันในกิจกรรมสังคม เช่น การปลูกเรือน งานบุญ งานบวช งานศพ การร่วมป้องกันภัยอันตรายที่จะมาถึงหมู่บ้าน และการร่วมเป็นเจ้าของ ร่วมใช้ และร่วมรักษา สิ่งสาธารณะของหมู่บ้าน เช่น บ่อน้ำ วัด และป่า เป็นต้น และ 3.) ความเกี่ยวข้องเป็นญาติหรือญาติกันของสมาชิกชุมชน

ด้วยลักษณะพอยังชีพ พึ่งพาตนเอง และผูกพันภายในดังกล่าว หมู่บ้านส่วนใหญ่มักดำรงตนได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ แม้รัฐจะมีอำนาจเหนือหมู่บ้าน และกะเกณฑ์ให้หมู่บ้านต้องส่งส่วยผลผลิตและแรงงานให้ แต่รัฐก็แทบไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวแทรกแซงกิจการภายในใดๆ ของหมู่บ้าน ศรีศักร วัลลิโภดม²⁸ ชี้ว่า การเป็นอิสระและอยู่ได้โดยลำพัง (self-contained) ของหมู่บ้านมิได้หมายความว่าแต่ละหมู่บ้านจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ข้องแวะกับหน่วยชุมชนอื่นอย่างสิ้นเชิง ตรงกันข้าม หมู่บ้านแทบทุกแห่งล้วนอยู่ร่วมปฏิสังสรรค์ทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมกับหมู่บ้านอื่นๆ ในท้องถิ่นเดียวกันเสมอ สิ่งนี้เองที่ทำให้เกิดสำนึกร่วมของการเป็นคนถิ่นหนึ่งๆ ความสัมพันธ์กับภายนอกหมู่บ้านดังกล่าวมิใช่จะเกิดขึ้นเพียงกับหมู่บ้านอื่นเท่านั้น แต่ยังมีปรากฏเป็นปกติระหว่างหมู่บ้านกับเมืองซึ่งเป็นขอบเขตสังคมที่กว้างกว่าอีกด้วย อันที่จริงแล้ว บ้านกับเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับเมืองก็คือความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลางนั่นเอง ความสัมพันธ์ที่ว่านี้ไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์แบบเห็นหน้าค่าตากันเสมอไป หากอาจสัมพันธ์กันด้วยการสื่อสารติดต่อด้วยภาษา และสัญลักษณ์ก็ได้

หมู่บ้านหนึ่งๆ เกิดขึ้นได้ด้วยการกระทำของมนุษย์ที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางธรรมชาติบริเวณหนึ่ง ให้เป็นพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการอยู่อาศัยของหมู่เหล่า พื้นที่ทางวัฒนธรรมเกี่ยวโยงกับลักษณะการแบ่งสรรพื้นที่หมู่บ้าน เป็น พื้นที่ส่วนตัว และ พื้นที่ส่วนรวม หรือพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ส่วนตัว คือพื้นที่อยู่อาศัยและท่ามาหากินของครอบครัว ในหมู่บ้าน และถือเป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัวที่ครอบครอง เป็นที่ตั้งบ้านเรือน และเรียกสวนไร่นา ส่วนพื้นที่ของส่วนรวมนั้น คือพื้นที่ที่ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง แต่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ มีทั้งที่เป็นพื้นที่วัฒนธรรม เช่น ลานบ้าน วัด โรงเรียน ป่าช้า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ธรรมชาติ เช่น หนอง บึง ลำน้ำ แม่น้ำ ท้องทุ่ง ป่า และเขา ทั้งพื้นที่ส่วนตัวและส่วนรวมนี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านกำหนดกันเอง และเป็นที่รู้จักและยอมรับกันทั่วไปในชุมชน ขณะที่พื้นที่ส่วนตัวใช้ทำประโยชน์สำหรับครัวเรือนหนึ่งๆ เท่านั้น พื้นที่ส่วนรวมเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ลานบ้าน ใช้สำหรับการติดตลาดเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของและอาหารที่จำเป็นแก่ชีวิต วัดและศาลผีใช้เป็นที่พักบพิศกรรม แม่น้ำ ลำคลอง หนองบึงใช้เก็บผัก จับปลา ป่าเขาใช้ล่าสัตว์ หาของป่า และตัดไม้มาสร้างบ้านซ่อมเรือน หรือทำเชื้อเพลิง พื้นที่ส่วนรวมต่างๆ มีประโยชน์ยิ่งนักสำหรับคนจนในหมู่บ้านที่ไม่มีที่ปลูกเรือนและที่ทำมาหากินของตนเอง ครอบครัวผู้ยากไร้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน ด้วยการอาศัยอยู่ในที่ของวัด หรือที่สาธารณะเป็นการชั่วคราว จับสัตว์บกสัตว์น้ำ และพืชพันธุ์ตามฤดูกาลในหนองน้ำ คูบึง ท้องทุ่ง และป่าเขา

พื้นที่สาธารณะมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสมอ ดังจะเห็นได้จากการที่วัด ศาลเจ้า และป่าช้า มีสิ่งก่อสร้างที่เป็นรูปธรรมกำกับอยู่ ส่วนลานบ้าน หนองน้ำ ป่า และเขา ล้วนมีสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เช่น ผีเจ้าหรือเทวดา อารักษ์ปกปักรักษาทั้งสิ้น ตามความเชื่อท้องถิ่น พื้นที่สาธารณะทุกแห่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นอกเหนือธรรมชาติเป็นผู้ดูแลและควบคุม และเป็นพื้นที่ที่ใครจะละเมิดมิได้ ความเชื่อเช่นนี้เองทำให้คนท้องถิ่นในยุคก่อนสมัยใหม่ มิได้มองว่าพื้นที่เป็นวัดดูว่างเปล่าที่มนุษย์จะสามารถจับจอง หรือเข้าไปทำกิจกรรมใดๆ ได้ตามอำเภอใจ แต่ถือว่าพื้นที่ทุกแห่งมีเจ้าของ ไม่ว่าจะผีสิง หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด อีกทั้งยังมีกฎระเบียบของตน เช่น วัด ศาลผี ป่า หรือเขา ล้วนมีแบบแผนเฉพาะแตกต่างกันออกไป ซึ่งจะกำหนดรูปแบบวัตถุสิ่งของ การจัดวาง รวมทั้งพฤติกรรม และกิจกรรมของผู้คนที่เข้าไปอยู่ในพื้นที่นั้นๆ ในแง่นี้ จึงเห็นได้ว่า พื้นที่ในคติราชวาทรมีลักษณะแบ่งส่วนขาดตอนไม่ต่างจากพื้นที่ในคติหลวง

ความคิดเรื่องการแบ่งส่วนขาดตอนของพื้นที่มีปรากฏรับรู้ได้เป็นปกติในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แม้ว่าความแตกต่างระหว่างพื้นที่ส่วนต่างๆ จะมองไม่เห็นได้ชัดก็ตาม คนไทยสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อแยกส่วนต่างๆ ของพื้นที่ออกจากกัน ตัวอย่างที่คุ้นเคยกันดีกระทั่งในปัจจุบันมีอาทิ การกำหนดพื้นที่ของพระอุโบสถ ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์พิเศษ แยกต่างหากจากพื้นที่รอบข้าง โดยการผูกกลุณิมิตและตั้งโอบเสมาล้อมรอบทุกทิศของอาคาร เพื่อสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมของอุโบสถกรรมขึ้น ในการพบปะระหว่างฆราวาสกับพระภิกษุ เช่น การฟังสวด การทำสังฆทาน เป็นธรรมเนียมที่พระภิกษุจะต้องนั่งในพื้นที่ระดับสูงกว่าฆราวาสเสมอ ไม่ว่าจะบนบ้นตั้งหรือบนพื้นยกระดับ หากจำเป็นต้องอยู่ในระดับเดียวกันจริงๆ ก็ต้องมีการปูพรมหรือเสื่อสาดเป็นอาสนะในพระภิกษุหนึ่งเป็นการเฉพาะ ตั้ง พื้นยก พรม และเสื่อสาดที่พระภิกษุหนึ่ง ก็คือขอบเขตทางพิธีกรรมของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติไทยแบบหนึ่งนั่นเอง คนธรรมดาที่มีได้ถือเพศภิกษุต้องอยู่นอกขอบเขตนี้ จะล่วงล้ำเข้าไปในพื้นที่ของพระภิกษุไม่ได้ ในการบูชาพระหรือเทพ องค์รูปของพระหรือเทพ ต้องตั้งสถิตอยู่บนพื้นที่สูง จะวางในระดับต่ำเตี้ยไม่ได้ อีกทั้งเมื่อคนเข้าใกล้แท่นบูชาก็ต้องระวังมิให้อวัยวะเบื้องต่ำใดๆ ไปข้ามไปแตะต้อง หรือไปเหยียดใกล้กับองค์รูปเหล่านั้น ในกริยาท่าทาง คนไทยแสดงออกต่อกัน โดยอิงระดับสูงต่ำทางสังคม เมื่อพบปะผู้อาวุโสหรือผู้มีฐานะเหนือกว่า คนไทยมักค้อมตัวลงเวลาพูดด้วย เมื่อพบปะพระภิกษุ มักคุกเข่าลงพูด และเมื่อพบปะเจ้านาย ก็ถึงขั้นหมอบราบไปกับพื้น ในการเดินทางย้ายถิ่น ผู้เดินทางต้องบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนออกเดินทางไกล เพื่อเป็นสิริมงคล ถึงที่หมายโดยปลอดภัย ขณะที่คนนอกที่จะเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านต้องบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน

เพื่อแสดงการยอมรับกฎระเบียบของหมู่บ้าน และทำให้ชาวบ้านยอมรับตนเป็นสมาชิกใหม่

เช่นเดียวกับพื้นที่ในคติหลวง การข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งในคตிரาชฎีร์ มีอาจทำได้ตามใจของผู้ข้าม แต่ต้องผ่านกระบวนการอันเป็นที่ยอมรับตามกฎหมายเกณฑ์ที่ควบคุมจักรวาลอยู่ ด้วยความเชื่อว่าพื้นที่ทุกแห่งนั้นมีเจ้าของ หรือผู้ควบคุมกฎระเบียบอยู่ หากผู้ใดต้องการเข้าไปกระทำการใดๆ ในพื้นที่หนึ่งๆ เขาจะต้อง 'บอกกล่าว' หรือขออนุญาต จากเจ้าของพื้นที่ และต้องเปลี่ยนสถานะ หรือสภาพของตนเองให้เป็นไปตามกฎหมายเกณฑ์ของพื้นที่ที่เข้าไป ผู้ใดไม่บอกกล่าว เจ้าของพื้นที่ หรือละเมิดกฎหมายประจำพื้นที่จะประสบกับความอับมงคล หรือถูกลงโทษโดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เฉอะเฉอะกับ ภัยพิบัติต่างๆ นานา นิธิ เอียวศรีวงศ์" อธิบายเพิ่มเติมว่า คนแต่ละคนนั้นมีความสามารถในการข้ามพื้นที่ไม่เท่ากัน พวกเขาที่ไม่รู้วิธีการ มีชาติกำเนิดต่ำต้อย หรือไม่มีฤทธิ์เดช จะข้ามพื้นที่ไม่ได้เลย หรือข้ามได้ยากยิ่ง ขณะที่พวกเขาที่เชี่ยวชาญ พิธีกรรม มีชาติกำเนิดสูง หรือมีฤทธิ์เดชย่อมข้ามพื้นที่ง่ายกว่า เขาระบุว่า การเข้าสู่พื้นที่อันกระทำได้ในสี่ลักษณะตามเงื่อนไขของพื้นที่นั้นๆ ได้แก่ 1.) การเปลี่ยนรูปโฉม เช่น ในกรณีของการเข้าสู่สถานที่เฉพาะหนึ่ง อาจทำได้โดยการเปลี่ยนเครื่อง แต่งกาย หรือกรณีของการไปสู่สวรรค์ก็ต้องเปลี่ยนจากกายเนื้อเป็นวิญญาณ 2.) การเปลี่ยนพฤติกรรมให้มีบุคลิกภาพที่ต่างไป เช่น การสำรวมกริยามารยาท หรือการเข้าฌาน 3.) การประกอบพิธีกรรม เช่น การเซ่นสังเวยก่อนเข้าป่า หรือการบวช และ 4.) การมีอิทธิฤทธิ์ ซึ่งจะมีก็แต่สัตว์โลกบางจำพวก เช่น เทวดา อสูรกาย และคนธรรพ์ หรือผู้ที่บำเพ็ญเพียรทาง ศาสนาจนบรรลุธรรมขั้นสูง

ในบรรดาพื้นที่ตามคตிரาชฎีร์ทั้งหลาย วัด ถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทางสังคมที่สำคัญยิ่งต่อความเป็นชุมชน ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านหรือเมืองล้วนมีวัดตั้งอยู่คู่กันไปเสมอ ชื่อชุมชนกับชื่อวัดมัก เกี่ยวโยงกันหรือเป็นชื่อเดียวกัน อีกทั้งรัฐเองก็มีนโยบายส่งเสริมกิจการของวัดตลอดมา ในสังคมไทย วัด ชุมชน และรัฐ มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น บุคคลทุกระดับชั้นในสังคม นับแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง จนถึงสามัญชน ต่างมีกิจเกี่ยวข้องกับวัดอยู่เป็นเนืองนิตย์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้าง การประกอบพิธีกรรม หรือการทำนุบำรุง ในแง่นี้ วัดจึง เป็นตัวกลางที่เชื่อมรัฐกับประชาชนเข้าด้วยกัน วัดพุทธในไทยมีด้วยกัน 3 ประเภท คือ วัดนครวาปี วัดคามวาสี และวัด อรัญวาสี วัดนครวาปี เป็นวัดที่สร้างขึ้นในเมืองโดยกษัตริย์ เจ้านาย หรือขุนนาง ในบรรดาวัดประเภทนี้ วัดมหาธาตุ คือ วัดที่มีความสำคัญที่สุด เมืองใดที่เป็นเมืองใหญ่ในระดับที่เรียกว่านครแล้ว มักมีวัดมหาธาตุเป็นหลักเมืองเสมอ วัดมหาธาตุ เป็นศูนย์กลางที่ประชาชนมาสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ และเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีทางศาสนาของราช สำนัก รวมทั้งพิธีกรรมใหญ่ๆ ของบ้านเมือง วัดคามวาสี คือ วัดประจำหมู่บ้าน เป็นศูนย์กลางในการทำพิธีกรรม การบวช เรียน และการศึกษาอบรมของชาวบ้าน วัดประเภทนี้มีทั้งวัดที่ราชฎีร์ร่วมกันสร้าง และที่กษัตริย์ เจ้านายหรือขุนนางสร้าง วัดคามวาสีที่ตั้งอยู่โดยรอบเมืองส่วนใหญ่จะเป็นวัดหลวงซึ่งทางราชการสร้างขึ้น มีการอุทิศที่ดิน สัตว์เลี้ยง เครื่องใช้ไม้สอย และกำลังคนจำนวนหนึ่งให้เป็นข้าพระ เท่ากับว่า การสร้างวัดก็คือการสร้างชุมชนขึ้นมาั่นเอง วัดอรัญวาสี เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกเขตชุมชนออกไปเป็นระยะห่างไม่ต่ำกว่าหนึ่งกิโลเมตร วัดประเภทนี้สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องการ ความวิเวกได้บำเพ็ญภาวนาท่ามกลางความสงบวิเวก พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีถนัดในเรื่องวิปัสสนาธุระ ไชยกลาง อภินิหาร และ ษะตาราตี และได้รับการยกย่องจากชนชั้นปกครองและประชาชนเป็นอย่างสูง

ในสังคมก่อนสมัยใหม่ วัดคือช่องทางสำคัญของรัฐในการเข้าถึงประชาชน พระมหากษัตริย์ทรงใช้วัดนครวาปี ประกอบพิธีกรรมสำคัญของบ้านเมือง ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วเป็นการแสดงออกถึงอำนาจลัทธิธรรม บุญญาบารมี และสถานะ เหนือคนธรรมดาของพระองค์ในที่สาธารณะ เพื่อให้เกิดผลในการยอมรับจากประชาชนทั่วไป พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ วัดคามวาสีและวัดอรัญวาสี ทั้งนี้เพราะวัดเป็นแหล่งเผยแผ่ธรรมการณพุทธ โดยเฉพาะในส่วนที่สนับสนุนการดำรงอยู่ ของระบอบราชาธิปไตย และระบบชนชั้นในสังคม พระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับพระราชอาณาฝ่ายอรัญวาสีเป็นพิเศษ

เนื่องจากพระสงฆ์ฝ่ายนี้มีอำนาจและอิทธิพลต่อประชาชนเป็นอย่างมาก ในยามปกติวัดจะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ไต่ชุมชนหนึ่งในท้องถิ่น แต่ในยามนักขัตฤกษ์ วัดจะกลายเป็นศูนย์กลางในการประกอบประเพณีพิธีกรรมที่คนทั้งจากชุมชนหมู่บ้านภายในท้องถิ่นและจากภายนอกมาร่วมกัน พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายอาจเสด็จไปเป็นประธานในพิธีกรรม การประกอบพิธีร่วมกัน การมาทำบุญร่วมกัน และการสืบประเพณีบางอย่างร่วมกัน มีความหมายต่อการสร้างสำนึกของการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หรือท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

นอกจากวัดแล้ว ยังมีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ อีกที่ท้องถิ่นสร้างขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ ประกอบพิธีกรรม และจาริกแสวงบุญ บริเวณใดที่เคยมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์หรือวีรบุรุษที่เป็นต้นตระกูลในอดีตก็ดี ที่เคยเป็นศาสนสถานมาแต่เดิมก็ดี หรือเป็นบริเวณที่มีความเด่นทางธรรมชาติ เช่น บนยอดเขาและไหล่เขา จะมีการฟื้นฟูบูรณะ และสร้างพระบรมธาตุขึ้นให้เป็นที่สักการะของประชาชน พระสงฆ์หรือปราชญ์ผู้รู้ในพุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญในการผูกตำนานสร้างประวัติความเป็นมาของปูชนียสถานต่างๆ ให้มีความศักดิ์สิทธิ์ บ้างก็อ้างการเสด็จมาเยือนของพระพุทธองค์ ณ สถานที่นั้นๆ บ้างก็อ้างพุทธทำนายว่าแหล่งประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุ หรือบ้างก็อ้างถึงพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายว่าเป็นองค์อุปถัมภ์ในการสร้างปูชนียสถานหนึ่งๆ ศรีศักร วัลลิโภดม^{๑๐} ระบุว่า การสร้างสิ่งที่เป็นปูชนียสถานเหล่านี้ มีความหมายต่อความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นอันมาก ผู้คนที่อยู่ตามท้องถิ่น หรือชุมชนต่างๆ อันเป็นที่ตั้งของปูชนียสถานนั้น จะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และพากันร่วมมือในการก่อสร้าง บูรณะ และกระทำพิธีสักการบูชาตามฤดูกาลที่กำหนด นัยยะอันสำคัญยิ่งของการสร้างปูชนียสถานเหล่านี้ ก็คือ การสร้างพื้นที่พุทธมณฑล หรือพุทธจักรวาลขึ้นในท้องถิ่นนั่นเอง ด้วยนัยยะดังกล่าว พื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา จึงมิได้มีเฉพาะในราชธานี ในอินเดียหรือในลังกาเท่านั้น แต่ท้องถิ่นที่อาศัยของชาวบ้านเองก็มีสถานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วย

นอกจากสิ่งสร้างของมนุษย์แล้ว องค์ประกอบในภูมิประเทศธรรมชาติ เช่น แหล่งน้ำ ผืนดิน และภูเขา ก็ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน น้ำและดินเกี่ยวข้องกับอำนาจเบื้องล่าง ขณะที่ภูเขาเกี่ยวข้องกับอำนาจเบื้องบน ด้วยความที่เป็นองค์ประกอบในภูมิประเทศที่โดดเด่นกว่าองค์ประกอบอื่นใด ภูเขามักถูกผูกโยงเข้ากับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สูงสุดประจำถิ่น หรืออำนาจของจักรวาลที่มาจากเบื้องบนเสมอ ภูเขาที่มีรูปลักษณะพิเศษจะถูกกำหนดให้เป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในท้องถิ่นหนึ่งๆ เช่น ในพื้นที่ลุ่มน้ำบึง-ยม มีเขาลวงเป็นประธานเหนือเขาทั้งปวง ชาวถิ่นเชื่อว่าเขาลวงเป็นที่สถิตของ พระขลุ่ยผี ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดคู่ท้องถิ่น ที่ทั้งเจ้าเมือง เจ้านาย และชาวบ้าน ต้องเคารพกราบไหว้ และทำพิธีบัตพรลี เพื่อให้ชีวิตเป็นปกติสุข ในลุ่มน้ำป่าสัก มีเขาถมอรัตน์ และในแถบเมืองลพบุรี มีเขาสามยอด เป็นต้น ความเชื่อในเรื่องเขาศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว เป็นที่มาของการสร้างศาสนสถานที่เป็นพระสถูปเจดีย์หรือเทวาลัยให้เป็นที่สถิตทางภูมิทัศน์ในภูมิประเทศที่ไม่มีเขาและที่สูง ดังเช่นในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง มีการสร้างพระสถูปเจดีย์กระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะรอบๆ พระนครศรีอยุธยา มีพระสถูปเจดีย์กลางทุ่งอยู่ทั่วไป เช่น ในทุ่งภูเขาทอง ทุ่งประเซด ทุ่งปากกราม ทุ่งแก้ว และทุ่งขวัญ ความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์นี้ไม่เพียงเกี่ยวข้องกับการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติในท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังผูกโยงเข้ากับคติไตรภูมิได้อย่างกลมกลืน พระสถูปเจดีย์เช่นพระเจดีย์ภูเขาทองนั้น สื่อความหมายถึงเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาลตามความเชื่อแบบพราหมณ์-พุทธ เท่ากับว่า พระสถูปเจดีย์ คือศูนย์กลางจักรวาลสำหรับผู้คนในท้องถิ่นนั่นเอง

ป่าเป็นพื้นที่พิเศษอีกส่วนหนึ่งสำหรับคนไทย ในสังคมเกษตรกรรม ป่าคือที่พึ่งสำคัญที่คนเป็นจำนวนมากต้องใช้สอยเพื่อการดำรงชีวิต คนจนต้องเข้าป่าเพื่อหาอาหารและตั้งบ้านเรือน เนื่องจากไม่มีที่จะไป ไจร กบฏ หรือข้าหนินาย มักหนีเข้าป่าเพื่อหลบหนีอำนาจบ้านเมือง พระธุดงค์ หรือฤๅษี ปลีกตนเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญภาวนา ในความเชื่อของชาวบ้าน ป่ามีกฎเกณฑ์เฉพาะที่ต้องปฏิบัติตามหลายประการ กฎเกณฑ์เหล่านี้มีผีป่าหรือเทพารักษ์ของป่าเป็นผู้คุ้มครอง หากผู้ใดจะเข้าป่าไป

กระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใด ผู้นั้นจะต้องประกอบพิธีกรรมอันสมควรแก่เหตุเสียก่อน เช่น การประกอบพิธีเบิกไพรเพื่อเข้าไปจับช้าง หรือการตั้งศาลทำพิธีบูชากรรมผีป่าเพื่อเข้าไปล่าสัตว์ เป็นต้น เมื่อเข้าไปในป่าแล้ว ผู้เข้าป่ายังต้องปฏิบัติตามกฎของป่าอย่างเคร่งครัด เช่น ไม่พูดจาหยาบโลน ไม่กระทำการอุลามก ไม่เหยียบฉวยสิ่งใดเป็นของตนโดยไม่บอกกล่าว ขอร้อง ไม่เอ่ยทักเหตุการณ์แปลกๆ เป็นต้น ซึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้เข้ากับกฎเกณฑ์ของป่านั่นเอง

ในโลกก่อนสมัยใหม่ พื้นที่ส่วนกลาง อำนาจศักดิ์สิทธิ์ ประเพณีพิธีกรรม และความเป็นชุมชน เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก พื้นที่ส่วนกลางไม่ว่าจะเป็น วัดประจำท้องถิ่น ศาลเจ้า ปุชนิยสถาน หรือภูมิประเทศในธรรมชาติ คือที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ผืนดินผืนน้ำ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรต่างๆ และเป็นสถานประกอบพิธีบูชาอำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้น ประเพณีพิธีกรรมในพื้นที่ส่วนกลางภายใต้การกำกับของอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำให้เกิดกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สามารถจรรโลงมนุษยธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม ให้ผู้คนในท้องถิ่นอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น การประกอบกิจกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่องยาวนานนำไปสู่สิ่งต่างๆ หลายนับประการ อาทิ การเกิดสำนึกของความเป็นผู้คนในท้องถิ่นเดียวกัน การสร้างกฎเกณฑ์ หรือ จารีตท้องถิ่น ซึ่งบังคับใช้ภายใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่ควบคุมทั้งศีลธรรมและมโนธรรมของชาวบ้าน และการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเสมอภาค การประสานความขัดแย้งระหว่างบุคคล ครอบครัว หรือชุมชน การสร้างเกราะคุ้มกันไม่ให้นักจากภายนอกเข้ามายึดครองและครอบงำทางเศรษฐกิจและสังคมได้ และการเกิดค่านิยมที่ผลักดันให้ผู้มีอำนาจในสังคมรับผิดชอบดูแลพื้นที่สาธารณะ ให้คงสภาพธรรมชาติ และเป็นประโยชน์ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น

พื้นที่ในคดีราษฎรเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง และรับรู้กันเองภายในท้องถิ่น อาณาเขตและตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่ต่างๆ ไม่ว่าจะพื้นที่ที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำมาหากิน หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ล้วนแล้วแต่เป็นที่เข้าใจร่วมกันในหมู่ชาวบ้าน ความเข้าใจที่ว่านี้ คือ แผนภูมิ หรือแผนที่ ที่ชาวบ้านใช้สื่อสารถึงกัน และใช้เป็นกรอบในการอยู่ด้วยกัน การรับรู้และถ่ายทอดแผนภูมิพื้นที่ดังกล่าวระหว่างคนในท้องถิ่นจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ั้น ทำโดยผ่านการประกอบพิธีกรรมร่วมกันและการเล่าขานตำนาน ตำนานคือเรื่องของคนกับพื้นที่ที่ท้องถิ่นสร้างขึ้นมาเอง เพื่ออธิบายถึงอดีตความเป็นมา ความหมาย และเรื่องราวทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยครอบคลุมมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ศรัศักร วิลลิโคม¹¹ เห็นว่า โดยแก่นแท้แล้ว ตำนานก็คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นอดีตที่คนท้องถิ่นร่วมกันแต่งและเล่าขานสืบต่อกัน ขณะที่ไตรภูมิเสนอแผนภูมิพื้นที่จักรวาลอันเป็นสากล ตำนานเสนอแผนภูมิพื้นที่ในท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนการเกี่ยวร้อยสถานที่ ผู้คน อำนาจศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม และความเชื่อในท้องถิ่นเข้าด้วยกัน เนื้อหาของตำนานมิได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีการปรุงแต่งแก้ไขเพิ่มเติมให้เข้ากับเวลา สถานที่ และกลุ่มชนอยู่ตลอดเวลา บรรดาชื่อเสียงเรียงนาม นิยามความหมาย และขอบเขตของสถานที่ในตำนานอย่างที่ได้รับทราบกันจะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น ในแง่นี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำนานคือ ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (living history)

ในหลายกรณี ตำนานมิเพียงบอกเล่าเรื่องราวในท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับความเชื่อในระดับสากลอีกด้วย แฟรงค์ เรย์โนลด์ (Frank E. Reynolds)¹² ศึกษาวัดในประเทศไทย และชี้ให้เห็นว่า จิตรกรรมฝาผนังในวัดแสดงภาพบรรยายเรื่องราวในพุทธประวัติ โดยนำมาเกี่ยวข้องกับสถานที่ในท้องถิ่นอันเป็นที่ตั้งของวัดนั้นๆ ตามนัยยะนี้ พื้นที่ท้องถิ่นได้เชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่อันเป็นสากลของพุทธศาสนา ก่อให้เกิดภูมิศาสตร์แบบพุทธ (Buddhological Geography) ซึ่งไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นโลก การนำเสนอภาพจิตรกรรมฝาผนังในลักษณะนี้คล้ายคลึงกับการนำเสนอเรื่องเล่าในตำนาน ซึ่งเชื่อมโยงกาลและเทศะในพุทธประวัติเข้ากับกาลและเทศะของท้องถิ่น เช่นเดียวกับไตรภูมิ คุณค่าความเป็นจริงของภูมิศาสตร์แบบพุทธ มิได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องตรงตามตำแหน่งแห่งที่และเวลาจริงบน

พื้นผิวโลก แต่ขึ้นอยู่กับความเป็นภาพสะท้อนที่สื่อสารความจริงเชิงจิตวิญญาณ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ในภูมิศาสตร์แบบพุทธก็ได้เป็นไปตามกรอบคิดจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิแต่อย่างใด หากเป็นพื้นที่ทางความเชื่อที่เชื่อมกับเรื่องเล่าเชิงพุทธโดยตรง การทำความเข้าใจในพื้นที่ต่างๆ ในภูมิศาสตร์แบบพุทธ จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อได้โยงพื้นที่นั้นๆ เข้ากับเนื้อหาของเรื่องเล่าตามคติพุทธในแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น

พื้นที่กับจริยธรรม

พื้นที่ในวัฒนธรรมไทยยุคก่อนสมัยใหม่มีลักษณะที่สำคัญสามประการ ประการแรก พื้นที่ในระบบคิดแบบไทยมิใช่ปริมาตรของควมว่างเปล่าที่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันทั้งจักรวาล และอยู่ในสภาพคงตัว หนึ่งเฉยต่อปรากฏการณ์ภายในทั้งปวง แต่เป็นพื้นที่ที่แบ่งแยกขาดตอนเป็นส่วนๆ และอยู่ในสภาพที่เป็นพลวัต เปลี่ยนผันไปตามเหตุปัจจัยอยู่เสมอ พื้นที่แต่ละส่วน ล้วนมีเจ้าของ มีสัตว์โลกผู้อาศัย มีวัตถุประสงค์ของสภาพแวดล้อม และมีกฎเกณฑ์เฉพาะเป็นของตนเอง ซึ่งผิดแผกแตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ มนุษย์นั้นดำรงชีวิตอยู่ในแดนมนุษย์ อันเป็นพื้นที่ส่วนเล็กๆ ของจักรวาลอันไพศาล ขณะที่ปัจเจกบุคคลก็ใช้ชีวิตจำกัดอยู่ในกรอบพื้นที่ที่กำหนดโดยชาติกำเนิด และฐานะทางสังคม มนุษย์ไม่สามารถข้ามไปยังพื้นที่อื่น เช่น สวรรค์ ป่าหิมพานต์ หรือเมืองบาดาลได้ตามอำเภอใจ ส่วนปัจเจกก็ไม่มีอิสระที่จะออกนอกกรอบพื้นที่ทางสังคมของตนทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง การจะข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งจะกระทำได้ก็ด้วยการเปลี่ยนแปลงตนเองให้เป็นที่ไปตามกฎเกณฑ์ของพื้นที่ใหม่เท่านั้น ประการที่สอง พื้นที่ในคติไทยสะท้อนระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบกายในสามมิติ ได้แก่ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดสรรพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยร่วมกันของมนุษย์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้สอย แบ่งปัน และบำรุงรักษาทรัพยากรร่วมกันของมนุษย์ และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกี่ยวพันกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจควบคุมความเป็นไปของมนุษย์และสภาพแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ทั้งสามซึ่งเป็นพื้นฐานให้การก่อร่างสร้างระเบียบ จารีต ประเพณี และศีลธรรมที่ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์และสังคม ส่งผลโดยตรงกับแบบแผนการให้นิยามและให้คุณค่าการจำแนกแจกแจง การกำหนดตำแหน่งแห่งที่และขอบเขต การจัดสรรและการจัดการพื้นที่ของคนไทย

ประการสุดท้าย พื้นที่ในคติไทยสัมพันธ์กับระบบศีลธรรมเป็นอย่างมาก ความเชื่อที่ว่าพื้นที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่เป็นการสร้างระเบียบทางศีลธรรมขึ้นสำหรับการปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ ด้วยเหตุที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งครอบครองพื้นที่ต่างๆ นั้น มีกฎเกณฑ์บังคับให้มนุษย์ต้องปฏิบัติตาม อาทิ ในป่าก็มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการล่าสัตว์ การตัดไม้ และการดำรงชีวิต ทางน้ำก็มีกฎเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติ เช่น ไม่กิน ไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ถมแหล่งน้ำสาธารณะเป็นต้น กฎเกณฑ์เหล่านี้มีจุดประสงค์ทางศีลธรรมแฝงอยู่ทั้งสิ้น เช่น กฎเกี่ยวกับป่านั้น มีเพื่อกำกับให้มนุษย์ใช้ทรัพยากรจากป่าด้วยความเคารพ ไม่ล้างผลาญหรือทำลายเล่น แต่เพื่อใช้ประโยชน์ในการยังชีพอย่างพอเหมาะพอควร กฎเกี่ยวกับน้ำ ก็มีไว้เพื่อสงวนรักษาแหล่งน้ำไว้สำหรับการใช้สอยร่วมกัน ป้องกันมิให้มีการทำลายหรือตักตวงจนผู้อื่นเดือดร้อน ฝิเรือ่น หรือฝิบรรพบุรุษซึ่งคุ้มครองพื้นที่ในบ้านเรือนหนึ่งๆ จะคอยดูแลควบคุมความประพฤติของคนในครัวเรือนนั้น หากผู้ใดในครอบครัวประพฤติผิด ผู้นั้นหรือคนอื่นในครอบครัวจะต้องประสพภัยหรือล้มเจ็บ ฝิประจำหมู่บ้าน หรือเมือง ก็จะรักษากฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องปฏิบัติตามในลักษณะเดียวกัน การแบ่งพื้นที่เป็นส่วนๆ โดยที่แต่ละส่วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาเจ้าของนี้ไม่เพียงกำกับให้มนุษย์ต้องเคารพระเบียบการใช้สอยพื้นที่หนึ่งๆ เท่านั้น แต่ยังมีส่วนในการสร้างระเบียบให้เคารพสิทธิการใช้สอยพื้นที่ของกันและกันอีกด้วย เช่น ชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ตกลงแบ่งปันการใช้สอยพื้นที่ป่ากันอย่างเสมอภาค โดยอาศัยขอบเขตทางพิธีกรรมเป็นตัวกำหนด ตามหลักการที่ว่า ชุมชนที่เข้าร่วมพิธีกรรมเช่นไหว้ผีป่าผีต้นน้ำที่

ครอบครองอาณาเขตป่าที่แน่นอนแห่งหนึ่งเท่านั้น จึงจะมีสิทธิในการใช้สอยทรัพยากรและระบบน้ำในป่าเขตนั้น

กฎแห่งกรรมของพุทธศาสนาควบคุมศีลธรรมของมนุษย์ โดยผ่านมโนทัศน์เชิงพื้นที่ในจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ การกระทำของมนุษย์คนหนึ่งในชาติหนึ่งจะเป็นตัวกำหนดภพภูมิ ชาติตระกูล วิถีชีวิต หรือ พื้นที่ ของเขาในชาติหน้า หากมนุษย์ผู้นั้นกระทำความผิด อยู่ในศีลในธรรม เขาจะเข้าไปเกิดหรือใช้ชีวิตในพื้นที่ที่ดี ไม่ว่าจะเป็นในสวรรค์ ในครอบครัว สูงศักดิ์ หรือในวิถีที่เอื้อให้เขามีชีวิตที่ดี มีความสุข แต่หากกระทำความชั่วเป็นเนืองนิจ เขาก็ต้องไปเกิดในพื้นที่ที่ไม่ดี เช่น ในนรก ในครอบครัวที่ต่ำต้อย หรือในประสบการณ์ทุกข์ยาก ด้วยเหตุที่กฎแห่งกรรมครอบคลุมไปทั่วทั้งจักรวาล มนุษย์ทุกคนจึงตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมนี้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง และต้องเวียนว่ายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ตามระดับศีลธรรมที่เป็นผลจากการกระทำของตนตลอดไป จนกว่าจะบรรลุปัญญาสูงสุดได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน และหลุดพ้นจากสังสารวัฏ นอกจากนี้ การปกครองรัฐอาณาจักรที่ตั้งอยู่บนฐานของศีลธรรมเช่นกัน ตามคติพุทธ ผู้ปกครองในอุดมคติซึ่งถือสมญา มหาจักรพรรดิราช หรือ ธรรมราชา คือผู้นำเพ็ญบุญบารมีและประกอบความดีงามสูงสุด พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยอำนาจที่สอดด้วยธรรม มิใช่ด้วยกำลังบังคับ และละเว้นการใช้อำนาจเพื่อสนองอารมณ์ เหตุผล และประโยชน์ส่วนตัว ผู้ปกครองมีภารกิจเชิดชู และปกป้องพระศาสนาให้เสื่อมทรามลง ทั้งยังเผื่ออำนาจให้ไพศาล เพื่อขยายร่มแห่งธรรม ครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวางที่สุด

เมื่อล่วงเข้าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 สังคมไทยค่อยๆ เปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีสู่ความทันสมัย อิทธิพลลัทธิสมัยใหม่นิยม (modernism) แบบตะวันตกทำให้โลกทัศน์และค่านิยมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อย จากในหมู่ชนชั้นสูง กระทั่งขยายออกสู่สังคมวงกว้างในเวลาต่อมา แนวคิดสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ ทศนะโลกวิสัย (secularism) มนุษยนิยม (humanism) และเหตุผลนิยม (rationalism) แนวคิดแรก ทศนะโลกวิสัย คือ วิถีคิดที่แยกส่วนโลกทางวัตถุออกจากโลกทางวิญญาณอย่างเด็ดขาด ซึ่งตรงข้ามกับความนึกคิดดั้งเดิมของคนไทยที่มีลักษณะเป็นองค์รวม มิได้แบ่งแยกโลกทั้งสองออกจากกัน กระบวนการเป็นโลกวิสัย (secularisation) เป็นต้นธารของความคิดวัตถุนิยมสุดโต่ง (materialism) ซึ่งยอมรับเฉพาะสิ่งที่มีคุณสมบัติทางวัตถุ กล่าวคือ มีรูปทรง จำนวน การเคลื่อนไหว สามารถตรวจวัด และหาปริมาณได้เท่านั้นว่าเป็นเพียงความจริงที่แท้ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธสิ่งที่ไร้คุณสมบัติทางวัตถุ ซึ่งไม่อาจสัมผัส สัมผัส หรือชั่ง ตวง วัด ได้ว่ามีอยู่จริง โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงความนึกคิดแบบอัตวิสัย (subjectivity) ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเองในจินตนาการ แนวคิดที่สอง มนุษยนิยม คือปรัชญาที่ปฏิเสธความเชื่อที่ว่าสิ่งเหนือธรรมชาติกำหนดควบคุมชะตากรรมของมนุษย์และความเป็นไปของสรรพสิ่งอยู่ ซึ่งสิ่งเหนือธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่มนุษย์เข้าใจไม่ได้ ต่อต้านขัดขืนไม่ได้ จึงได้เพียงแต่เรียนรู้และสยบยอมตาม นักคิดมนุษยนิยมเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเป็นมาอย่างไรและจะเป็นไปอย่างไร ไม่ใช่เกิดจากการดลบันดาลของพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติใดๆ แต่มนุษย์เป็นผู้กำหนดเอง ด้วยพลังความคิด สติปัญญา และความสามารถของตนเอง ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลเป็นสิ่งที่มนุษย์ควบคุมได้ ฐานคิดนี้ได้แตกแขนงออกไปเป็นแนวคิดสำคัญอีกสองแนวคิด ได้แก่ บั๊จเจกนิยม (individualism) และทศนะแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocentricism) บั๊จเจกนิยม มีที่มาจากความเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ทุกคนอย่างเสมอกันตามแนวทางมนุษยนิยม ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อในความเป็นตัวตนของบุคคล ความรับผิดชอบต่อตนเองในทุกเรื่อง และความเท่าเทียมกันระหว่างบั๊จเจกบุคคล บั๊จเจกชนนิยมมีหลักการว่าพื้นฐานของสังคม ของรัฐ ของอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางจิตวิญญาณ การเมือง ศีลธรรม คุณธรรม เศรษฐกิจ ล้วนมาจากตัวบุคคล ดังนั้นคนทุกคนจึงมีสิทธิเสรีภาพ และมีอำนาจ ส่วนทศนะแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง คือ ความคิดที่มองมนุษย์แยกขาดจากธรรมชาติ และมีฐานะเป็นนายเหนือธรรมชาติ สรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิต ทั้งพืชและสัตว์ หรือวัตถุธาตุ ทั้งดิน น้ำ อากาศ แรธาตุ และอื่นๆ ล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถครอบครอง และนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างชอบธรรม สิ่งต่างๆ ใน

ธรรมชาติมิได้มีอำนาจลึกลับใดๆ เป็นเจ้าของที่มนุษย์พึ่งยาเกรง และต้องบอกกล่าวร้องขอเมื่อต้องการนำมาใช้สอย ทัศนะแบบนี้ถือเอาประโยชน์ของมนุษย์เป็นที่ตั้ง ดังนั้น คุณค่าของสรรพสิ่งในธรรมชาติจึงอยู่ที่การตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น แนวคิดที่สาม เหตุผลนิยม คือปรัชญาที่เชื่อว่า มนุษย์สามารถเข้าถึงความจริง เข้าใจสรรพสิ่ง และเปลี่ยนแปลงครอบงำโลกได้ด้วยปัญญาเหตุผล (reason) ของตนเองอย่างไม่มีขีดจำกัด โดยไม่ต้องพึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติ เหตุผลเป็นศักยภาพทางความคิดที่มีแต่ในมนุษย์ และทำให้มนุษย์เหนือกว่าสัตว์อื่น เหตุผลอธิบายทุกปรากฏการณ์ในเชิงสาเหตุ และผลลัพธ์ได้ มนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการเข้าใจถึงการเชื่อมโยงของแต่ละเหตุการณ์ (รู้ว่าสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด) การเข้าใจการเชื่อมโยงทำให้การคาดเดาเหตุการณ์ในอนาคตเป็นไปได้อย่างแม่นยำ และเป็นบ่อเกิดของความรู้ทั้งหลายที่จะเพิ่มศักยภาพให้มนุษย์ได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

แนวคิดสมัยใหม่นิยมข้างต้นย่อมส่งผลกระทบต่อความคิดเรื่องพื้นที่ของคนไทยอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง ทัศนะโลกวิสัยและแนวคิดวัตถุนิยม ได้ลบล้างภพภูมิ ดินแดน ตลอดจนสัตว์โลก และสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งหลายในพื้นที่นั้นๆ ซึ่งไม่ปรากฏต่อประสาทสัมผัส และไม่อาจตรวจพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ออกไปจากสารบบความเป็นจริงสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง เท่ากับว่า ลักษณะแบ่งแยกขาดตอนเป็นส่วนๆ ของพื้นที่ตามคติเดิมต้องถูกลบล้างไปด้วย ในโลกสมัยใหม่พื้นที่กลายเป็นผืนแผ่นของความว่างเปล่าอันต่อเนื่องและเหมือนกันทั่วตลอด ภูมิศาสตร์แบบไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุ สวรรค์ พรหมภูมิ นรก ชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ และภูมิศาสตร์ท้องถิ่นที่กำหนดตำแหน่งแห่งที่ด้วย เขาคักดีสิทธิ์ ป่าช้า ศาลผี วัด ปุทธสถานและชุมชนบ้าน ถูกแทนที่ด้วยภูมิศาสตร์กายภาพ ที่มีแต่ แม่น้ำ ภูเขา ทะเล ทวีป เกาะ ป่าไม้ และถิ่นฐานชุมชน ซึ่งประกอบขึ้นจากดิน หิน น้ำ แร่ธาตุ และสิ่งก่อสร้าง ที่ไม่มีชีวิต ไม่มีเจตจำนง ไม่มีอำนาจเหนือธรรมชาติปกป้องรักษา และเปลี่ยนแปลงรูปร่างรูปทรงไปตามแรงกระทำภายนอก กฎเกณฑ์ของพื้นที่ในภูมิศาสตร์สมัยใหม่เป็นกฎสากลที่ครอบคลุมอย่างถ้วนทั่ว โดยที่กฎทางกายภาพ คือ กฎฟิสิกส์ และกฎทางสังคม คือ หลักแห่งเหตุผล กฎแห่งกรรมของพุทธศาสนานั้นกลายเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการยอมรับอีกต่อไป มนุษย์สามารถเคลื่อนย้ายตัวไปที่ใดก็ได้ในพื้นที่เท่าที่กำลึงกายสติปัญญา และเทคโนโลยีจะอำนวย หรือภายในขีดจำกัดของกฎเกณฑ์สากล

มนุษย์นิยมได้ละทิ้งมิติทางจิตวิญญาณ และความศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่รู้เห็นไม่ได้ไปจนสิ้น และหันไปเทิดทูนความยิ่งใหญ่ของมนุษย์เหนือสิ่งอื่นทั้งปวง ผลก็คือ พื้นที่ทั้งหลายซึ่งคนไทยเคยมองว่ามีความพิเศษเฉพาะตัว และมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองได้กลายเป็นเพียงที่ว่างที่มีวัตถุสิ่งของที่จับต้องรับรู้ได้จำนวนหนึ่งบรรจุอยู่เท่านั้น ไม่มีสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ครอบครอง แม่น้ำมิใช่พื้นที่ของพระแม่คงคา แต่เป็นช่องรางยาวๆ ในแผ่นดินที่มีน้ำบรรจุอยู่ แผ่นดินมิใช่พื้นที่ของพระแม่ธรณี แต่เป็นมวลเนื้อที่มีดิน หิน และแร่ธาตุบรรจุอยู่ ป่าไม้มิใช่พื้นที่ของเทพารักษ์ แต่เป็นบริเวณที่มีต้นไม้หลากหลายพันธุ์ขึ้นอยู่เต็มไปหมด รัฐอาณาจักรก็มีไซปริมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ภายใต้บารมีของผู้มีบุญญาธิการสูงสุด แต่เป็นอาณาเขตหนึ่งที่ถูกกลุ่มคนรวมตัวจัดตั้งขึ้นมา ส่วนพระมหากษัตริย์ก็หาไซสมมติของพระอินทร์ พระโพธิสัตว์ หรือ มหาจักรพรรดิราช ที่ธรรมในพระองค์จะธำรงความเป็นปกติสุขของธรรมชาติ บ้านเมือง และชีวิตราษฎร แต่เป็นผู้นำซึ่งเป็นศูนย์อำนาจของระบอบรัฐ และใช้อำนาจเพื่อการรวมรัฐให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มนุษย์มีสิทธิเข้าไปจับจองพื้นที่ใดๆ บนพื้นโลกได้ด้วยวิธีการตกลงแบ่งสรรกันเองในหมู่มนุษย์ มิต้องบอกกล่าวสิ่งเหนือธรรมชาติใดๆ กฎเกณฑ์ต่างๆ ของพื้นที่หนึ่งๆ ซึ่งกำหนดขึ้นภายใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ก็กลายเป็นเรื่องไร้ความหมาย และหมดสิ้นพลังในการกำกับพฤติกรรมมนุษย์ ทัศนะแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลางทำให้มนุษย์สนใจแต่ผลประโยชน์ของเผ่าพันธุ์ตน จนมองข้ามทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ร่วมนิเวศธรรมชาติเดียวกันไปหมด พื้นที่ที่คุณค่ามิใช่ด้วยเพราะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตพืชสัตว์ในพื้นที่นั้น หรือเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ แต่ด้วยเพราะมีภูมิประเทศหรือทรัพยากรที่มนุษย์ใช้สอยได้ ในบริบทสมัยใหม่ พื้นที่ภูเขาประธานของท้องถิ่นเริ่มถูกมองว่าคุณค่าเชิงสัญลักษณ์จากการเป็นสถานที่สถิตของผีใหญ่ซึ่งคอยปกป้องรักษาหมู่บ้านน้อยกว่ามี

คุณค่าเชิงพาณิชย์ เพราะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคนไปกราบไหว้บูชาผู้ใหญ่ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ หรือมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เพราะเป็นป่าไม้ที่มีไม้ใหญ่มูลค่าสูงเป็นจำนวนมาก

การเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องพื้นที่ของคนไทยดังกล่าวข้างต้น เป็นส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับจักรวาล การละทิ้งมิติทางจิตวิญญาณและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติกลายเป็นเรื่องเหลวไหลลงมาย หรืออย่างดีก็เป็นเพียงเรื่องจรรโลงใจซึ่งไม่มีความหมายในชีวิตจริง การมองสิ่งแวดล้อมรอบกายว่าเป็นเพียงวัตถุไร้ชีวิต และปราศจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ คุ่มครอง ทำให้มนุษย์ขาดความเคารพต่อธรรมชาติ อันนำไปสู่การกระทำที่ทำลายความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติลง การละเลยจารีตกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้นภายใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนฐานของการเกื้อกูลแบ่งปัน และการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาค ต้องเปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์ภายใต้กฎหมายที่ตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นหลัก

สิ่งเหล่านี้ผูกโยงใกล้ชิดกับการใช้สอยพื้นที่ของคนไทยในปัจจุบัน ลัทธิสมัยใหม่นิยมส่งอิทธิพลครอบงำความนึกคิดของคนไทยควบคู่ไปกับ กระบวนการกลายเป็นสมัยใหม่ (modernisation) ที่รุกคืบเข้าไปในทุกมิติของสังคมในเชิงพื้นที่ระดับมหภาค วิถีสู่ความทันสมัยพบเห็นได้ในปรากฏการณ์ การขยายชุมชนเมือง (urbanisation) และการย้ายถิ่นของผู้คน (spatial mobility) ปรากฏการณ์ทั้งสองเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการกร่อนสลายของสังคมชุมชนในรูปแบบดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์แบบรวมตัวกันเป็น กลุ่มทางสังคม (social group) ในกาลเทศะ หรือหลักแหล่ง และเวลาที่แน่นอน และการขยายตัวของสังคมปัจเจกที่ไร้ซึ่งสำนึกของการอยู่ร่วมกันและความผูกพันกับถิ่นที่หนึ่งๆ อย่างถาวร ในสังคมสมัยใหม่ที่มีการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ของผู้คนเป็นเรื่องปกติธรรมดา บัณฑิตบุคคลหรือครัวเรือนเป็นจำนวนมากมีชีวิตแยกขาดจากบริบททางสังคมรอบข้างและอยู่นอกเครือข่ายสังคมที่คอยเกื้อหนุนค้ำชู ทั้งยังไม่ปักหลักในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งยาวนาน หากพร้อมที่จะเคลื่อนย้ายไปยังพื้นที่อื่นๆ ได้ตลอดเวลาตามแรงจูงใจ หรือแรงผลักดันทางสังคม เศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายที่ไม่มีพื้นที่และเวลาดังกล่าว ทำให้เกิดสภาพชีวิตหลักลอยร่อนเร่ ไม่มีความรู้สึกของการเป็นคนของที่ใดที่หนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ชุมชนที่พังกาศักดิ์สิทธิ์อย่างคอนโดมิเนียม ทาวน์เฮาส์ และบ้านจัดสรร ล้วนมิได้มีลักษณะของชุมชนหมู่บ้านที่รวมตัวกันเป็นสังคมเหนียวแน่น หากแต่แต่ละครัวเรือนมักต่างคนต่างอยู่ การรู้จักมักคุ้นและความสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบ้านใกล้เรือนเคียงมีน้อย หรือแทบไม่มีเลย

การสูญสลายไปของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และกฎเกณฑ์ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เท่ากับเป็นการยกเลิกข้อห้ามการบุกรุกเข้าไปถือครอง ทำประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน ในสังคมสมัยใหม่ กระบวนการขยายเมือง (urbanisation) อันเกิดจากการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นที่พักอาศัย อาคารพาณิชย์ หรือโรงงานอุตสาหกรรม เป็นไปอย่างกว้างขวางรวดเร็ว และรุกเข้าไปแทบทุกหนแห่ง ทั้งในท้องทุ่ง แอ่งรับน้ำ ป่า และพื้นที่หมู่บ้านดั้งเดิม กระบวนการดังกล่าวย่อมส่งผลทำลายล้างสภาพธรรมชาติแวดล้อม และชุมชนท้องถิ่นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง ตัวอย่างเช่น เมื่อใดที่มีการก่อสร้างบ้านจัดสรร ณ พื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนภูมิประเทศและภูมิวัฒนธรรมเสมอ การปรับเปลี่ยนดังกล่าวเกือบทั้งหมดมิได้เคยใส่ใจในประเด็นของความสอดคล้องกลมกลืนกับภูมิประเทศและภูมิวัฒนธรรมของท้องถิ่นอันเป็นสถานที่ตั้งโครงการเลย ตรงกันข้าม โครงการบ้านจัดสรรล้วนดำรงตนเป็นเอกเทศ ตัดขาดตนเองออกจากระบบสังคมชุมชน และภูมินิเวศของท้องถิ่นโดยสิ้นเชิง การก่อสร้างโครงการมีลำดับเหมือนกัน เริ่มด้วยการตัดต้นไม้ทำลายพืชพรรณในพื้นที่โครงการจนเห็นเนินเตียน แล้วจึงถมที่ถม ล่าราง ท่อน้ำ เกลี่ยโคกเนิน เพื่อยกระดับที่ดินให้สูงขึ้นจากระดับดินเดิมมากๆ และปรับพื้นผิวให้ราบเรียบสม่ำเสมอ จากนั้นก็ล้อมรั้วสูงทุกด้านจนมิดชิด สุดท้ายจึงทำถนน ปลูกบ้าน และจัดสวนสวยงาม สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ที่แทรกเข้าไปในภูมินิเวศท้องถิ่นกระทบต่อพื้นที่และวิถีชีวิตชาวบ้านในหลายมิติ การปิดกั้น

ทางน้ำเดิมด้วยการถมที่หรือสร้างรั้วสร้างเขื่อนทำให้การรับน้ำและระบายน้ำในพื้นที่ไม่ดี ผลที่ตามมาตั้งแต่ปัญหาขาดแคลนน้ำ น้ำท่วม น้ำขัง น้ำเน่า รวมไปถึงปัญหาโรคภัยไข้เจ็บจากเชื้อโรคที่กำเนิดในน้ำ การถมหนองบึง ตัดต้นไม้ทำลายพืชพรรณ และการสูญเสียสัตว์ต่างๆ ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น นก สัตว์เลื้อยคลาน หรือแมลง เนื่องจากไม่มีที่อาศัย ต้องตายลง หรืออพยพไปอยู่ที่อื่น ทำให้ระบบนิเวศของท้องถิ่นเสียสมดุล และนำไปสู่ความยากลำบากในการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาระบบนิเวศในการทำมาหากิน ในหลายกรณี การรुक้าเข้าไปในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน ทำให้กลุ่มผู้ยากไร้ในท้องถิ่นหมดหนทางเลี้ยงตัวเอง จำต้องย้ายไปหากินนอกพื้นที่อย่างถาวร รูปแบบทางกายภาพของบ้านจัดสรรที่ไม่สนใจบริบทพื้นที่ แต่เน้นภาพที่ตื่นตาตื่นใจแบบตะวันตก มีบ้านทรงโฉบเฉี่ยวจากแมกกาซีน มีต้นไม้ที่คัดสรรพันธุ์จากต่างประเทศมาแต่งสวน มีทะเลสาบ มีถนนบลูเลอวาร์ด และคลับเฮาส์ลึกลับๆ นำมาซึ่งภาพขัดแย้งกับภูมิทัศน์ของพื้นที่รอบข้างอย่างสุดขีด และมีผลทำให้อัตลักษณ์ทางกายภาพของท้องถิ่นถูกทำลายไปจนหมดสิ้น การกำหนดชื่อเรียกขานโครงการบ้านจัดสรรก็ฟังดูแปลกแยก เป็นคำต่างประเทศ หรือคำไพเราะสะละสลวย แต่ไม่มีอะไรผูกโยงกับพื้นที่อันเป็นที่ตั้งเลย เช่น ลิวลิ ลัตตาวัลย์ โมดัส โนเบิล เป็นต้น ชื่อเหล่านี้แตกต่างเหมือนอยู่กับคนละประเทศกับชื่อสถานที่ในท้องถิ่นซึ่งมักเกี่ยวโยงกับลักษณะภูมิประเทศที่เป็น โคน หนอง บึง เนิน เช่น โคนลำโรง หนองงูเห่า บึงกุ่ม เนินหมากมูน เป็นต้น

การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมหรือแหล่งธุรกิจการค้านั้น ส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นในลักษณะคล้ายๆ กับบ้านจัดสรรเป็นส่วนใหญ่ แต่สิ่งที่ต่างอย่างชัดเจนและมักจะส่งผลร้ายมากกว่าก็คือจำนวนคนที่ท้องถิ่นต้องรองรับ โรงงานอุตสาหกรรมดึงดูดคนเป็นจำนวนมากให้ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในท้องถิ่นหนึ่งๆ คนเหล่านี้บ้างก็เข้ามาเป็นคนงานโรงงาน บ้างก็เป็นครอบครัวติดตามมา บ้างก็มาประกอบอาชีพบริการหรือค้าขายกับคนงาน ในบางพื้นที่ จำนวนคนย้ายถิ่นอาจมากกว่าจำนวนชาวบ้านในท้องถิ่นถึงสองสามเท่าตัว การเคลื่อนย้ายถิ่นในยุคสมัยใหม่ที่ไหลเนื่องอย่างรวดเร็วไม่ยึดติดกับพื้นที่และเวลามีส่วนทำให้ความเป็นชุมชนในท้องถิ่นเสื่อมสลายลง ศรัศิ์กร วลีโกดม ชี้ว่า ในอดีต การเข้ามาอยู่อาศัยในท้องถิ่นของคนนอกจะได้รับการบูรณาการเปลี่ยนจากคนนอกให้เป็นคนในก่อนเสมอ "การเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่นั้น ต้องผ่านการสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในพอสมควร ไม่ว่าจะเป็นการแต่งงานเข้ามา หรือจากการที่ผู้ที่เข้ามาปฏิบัติตัวให้เหมือนคนใน โดยร่วมกิจกรรมทางจารีตประเพณีของท้องถิ่นจนเป็นที่ยอมรับ"³³ และในที่สุดสมาชิกใหม่ก็เกิดสำนึกของการเป็นคนท้องถิ่นนั้น กระบวนการบูรณาการดังกล่าวแทบไม่มีปรากฏในการย้ายถิ่นเพื่อทำงานที่เกี่ยวข้องกับโรงงานอุตสาหกรรม สิ่งให้เห็นได้ชัดคือ คนที่เข้ามาใหม่มักมาด้วยความบังเอิญ ไม่สนใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่น แต่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้องเป็นสำคัญ ปรากฏการณ์เช่นนี้ เมื่อเกิดขึ้นมากทุกทีก็เปลี่ยนสภาพความเป็นชุมชนท้องถิ่นแต่เดิมให้เป็นชุมชนเมืองตามวิถีอุตสาหกรรมไปในที่สุด

นอกจากการใช้สอยพื้นที่ที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานแล้ว ทัศนะต่อพื้นที่แบบสมัยใหม่ยังส่งผลต่อการใช้สอยพื้นที่ธรรมชาติอีกด้วย ในการรับรู้แบบสมัยใหม่ที่เข้ามาแทนที่ภูมิศาสตร์ไตรภูมิ ป่า เขา ดิน หิน น้ำ แร่ธาตุ อากาศ ทะเล สัตว์ พืช มิได้เกี่ยวพันกับโลกทางจิตวิญญาณ และสภาวะของชีวิตชุมชน แต่สิ่งเหล่านี้ คือวัตถุในธรรมชาติที่มีคุณค่าในฐานะที่เป็นทรัพยากรซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์³⁴ ระบุว่า ความหมายของธรรมชาติที่จำกัดอยู่ที่ผลได้เชิงเศรษฐกิจดังกล่าวสัมพันธ์กับอำนาจการเมืองอย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้ เป็นเพราะความหมายที่วุ่นวายนี้ คือต้นทางของกระบวนการขยายตัวของอำนาจรัฐไปครอบคลุมพื้นที่ส่วนกลางซึ่งเป็นของชุมชน และยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดมาเป็นของรัฐอย่างแท้จริง เขายกตัวอย่างว่า การออกกฎหมายว่าด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติต่างๆ เช่น พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ และพระราชบัญญัติป่าสงวน แท้จริงแล้วก็คือ เทคนิควิธีของรัฐในการรวบอำนาจการจัดการพื้นที่ที่เป็นแหล่งทรัพยากรทั้งหลาย หรือการสร้างเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำและผลิตกระแสไฟฟ้า คือการแย่งชิงพื้นที่และทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นมาเป็นของรัฐ แล้วนำมาแจกจ่ายให้แก่ภาคการผลิตสมัยใหม่ซึ่งให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวเงินมากกว่า

การกระทำของรัฐดังกล่าวย่อมหนีไม่พ้นคำถามเรื่องความชอบธรรม เดิมทีนั้น ชาวบ้านอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และ ทั้งดูแลและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ภายใต้กฎเกณฑ์ท้องถิ่นที่คอยกำกับให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเป็นไปอย่างสมดุล รัฐก่อนสมัยใหม่รับรู้และยอมรับวิถีดังกล่าวโดยดุษฎี แต่พอเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ มุมมองของรัฐก็เปลี่ยนไป รัฐเห็นว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติที่มุ่งกีดกันชาวบ้านออกจากผืนป่าทั้งหมดเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม ทั้งนี้เพราะ รัฐมิได้มองป่าเป็นพื้นที่ส่วนรวมของท้องถิ่นที่ท้องถิ่นมีสิทธิในการดูแล และใช้สอย แต่มองว่าป่าคือแหล่งสะสมทรัพยากรซึ่งเป็นสมบัติของรัฐ รัฐสมัยใหม่ยึดติดกับสมมติฐานซึ่งถูกครอบงำด้วยมุมมองเชิงเศรษฐศาสตร์ที่ว่า ไม่มีค่าในป่านั้นเป็นที่ต้องการของตลาดและมีราคาสูงลิ่ว ชาวบ้านทุกคนที่อยู่กับป่าจึงจะต้องตัดทำลายป่าเพื่อหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เมื่อเป็นเช่นนี้ มาตรการที่ถูกต้องเหมาะสมก็คือ การห้ามเด็ดขาดมิให้ผู้ใดเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าสงวน แม้จะมีชาวบ้านเป็นจำนวนมากใช้ชีวิตร่วมกับป่ามาเป็นเวลายาวนาน รัฐก็จำเป็น ต้องขับไล่ชาวบ้านเหล่านี้ให้พ้นจากพื้นที่ไป เพื่อว่าจะได้รักษาทรัพยากรในป่าให้มีใช้ประโยชน์กันได้อย่างยาวนาน อย่างไรก็ตาม มุมมองนี้มีอาจเข้าใจและยอมรับได้ในสายตาชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านรู้ว่า พวกเขาใช้ชีวิตในกฎในเกณฑ์ภายใต้อำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งควบคุมมิให้ผู้ใดล่วงเกิน หรือกระทำการรุนแรงกับพื้นที่ธรรมชาติในท้องถิ่น ข้อพิสูจน์เชิงประจักษ์ก็คือ ในหลายท้องถิ่น ชาวบ้านสามารถอยู่กับป่ามาเนิ่นนานนับร้อยปี โดยที่ป่ายังดำรงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้เป็นอย่างดี งานวิจัยของนักวิชาการ เช่น ฟิลลิป เฮอส์³⁵ เจมส์ คัดดี ปันทอง³⁶ และอานันท์ กาญจนพันธุ์³⁷ เผยให้เห็นว่า ในความเป็นจริง ชาวบ้านมิได้เป็นตัวการทำลายป่า แต่รัฐต่างหากที่เป็นผู้ทำให้เกิดการบุกรุกป่าขนาดใหญ่ ด้วยการให้สัมปทานป่าไม้และเหมืองแร่แก่บริษัทเอกชน การสร้างโครงการขนาดใหญ่บนพื้นที่ธรรมชาติเป็นจำนวนมาก การส่งเสริมการท่องเที่ยว การส่งเสริมการขายพื้นที่ทำการเกษตรเชิงเดี่ยวรุกเข้าไปในเขตป่า และการปล่อยให้ปลูกละเลยให้มีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่สงวน

ความขัดแย้งและปัญหาในการใช้สอยพื้นที่ที่กล่าวถึงข้างต้น เกี่ยวพันกับการปลงฝังจริยธรรมที่ถูกติดมากับทัศนะต่อพื้นที่ในแบบเดิมออกไป และนำเอาจริยธรรมแบบใหม่เข้ามาแทนที่ พื้นที่ในคติสมัยใหม่ก่อร่างจากทัศนะโลกวิสัย ซึ่งผูกโยงกับระบบคุณค่าแบบวัตถุนิยม มนุษยนิยม และเหตุผลนิยม ขณะที่พื้นที่ในคติไทยก่อร่างจากทัศนะจิตวิสัย (spiritualism) ซึ่งมีระบบคุณค่าที่อ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติ หลักศีลธรรมในศาสนา และสำนึกของความเป็นชุมชน การประเมินความถูกต้องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบกาย ย่อมโยงกลับไปยังระบบคุณค่าที่แฝงฝังอยู่ในทัศนะพื้นฐานที่ว่าเสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของพื้นที่ในคติทั้งสองจึงต่างกันเป็นคนละขั้ว ความดีงามของพื้นที่สมัยใหม่นั้นตัดสินกันที่การสนองประโยชน์ทางกายภาพอย่างสมเหตุสมผลต่อมนุษย์ผู้ใช้ผู้ครอบครองพื้นที่ แต่ความดีงามของพื้นที่ไทยกลับตัดสินด้วยการสนองกฎเกณฑ์เชิงศีลธรรม ซึ่งควบคุมโดยอำนาจเหนือธรรมชาติผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ หรือโดยอุดมการณ์พุทธศาสนา

ตามกรอบจริยธรรมเชิงพื้นที่แบบไทย รัฐก่อนสมัยใหม่ย่อมใช้สอยพื้นที่ภายใต้กรอบคิดเชิงพื้นที่ของวัฒนธรรมหลวง ขณะเดียวกันก็เคารพต่อระเบียบพื้นที่ของจารีตท้องถิ่น ในโลกทัศน์ก่อนสมัยใหม่ พื้นที่ของรัฐมิได้เป็นผืนแผ่นดินภูมิประเทศอันมีขอบเขตแน่นอน ซึ่งกำหนดชัดได้ด้วยเส้นเขตแดนที่ชัดเจนพื้นที่นั้นไว้ เหมือนดังนิยามอาณาเขตของรัฐชาติในโมทัศน์สมัยใหม่ แต่เป็นอาณาบริเวณที่ปกคลุมโดยสนามอำนาจของผู้ปกครองสูงสุด สนามอำนาจนี้ยักรักมีจากศูนย์กลางซึ่งก็คือตัวผู้ปกครองนั้นออกไปรอบๆ ประดุจแสงสว่างจากเทียนไข³⁸ ส่วนที่เจิดจ้ามากที่สุดจะอยู่ตรงเปลวเทียน ความสว่างจะค่อยๆ ลดลงเป็นลำดับเมื่อห่างออกเรื่อยๆ กระทั่งจางหายไป เช่นเดียวกับสนามอำนาจที่มีความเข้มข้นที่สุดที่ศูนย์กลางอันได้แก่ราชธานี อำนาจจะค่อยๆ เจือจางลงเป็นลำดับ ตามระยะทางจากราชธานีที่เพิ่มขึ้น จนหมดสิ้นในที่สุด ตามความคิดนี้ พื้นที่ของรัฐมิใช่ภูมิประเทศธรรมดาบนพื้นโลก แต่เป็นองค์ภาพของผู้ปกครองสูงสุด พื้นที่ในอาณาเขตรัฐทั้งหมดทั้งที่ดิน ป่าเขา หนองบึง แม่น้ำลำห้วย ถือเป็นสมบัติของผู้ปกครองแต่เพียงผู้เดียว ผู้ปกครองอนุญาตให้ราษฎรได้ใช้

ประโยชน์ในการอยู่อาศัยและทำมาหากินเป็นหมู่คณะ เป็นตระกูลและครอบครัว โดยมีได้ให้กรรมสิทธิ์ถาวร เมื่อไม่ใช่ประโยชน์แล้วก็ต้องคืนให้รัฐ นอกจากนี้ สิ่งใดก็ตามที่ผู้ปกครองประพฤติปฏิบัติย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นไปของธรรมชาติ บ้านเมือง และราษฎร

ด้วยหลักธรรมราชา ผู้ปกครองมีอำนาจกระทำกรหนึ่งใดได้ตามอำเภอใจ หากต้องประพฤติอยู่ภายใต้กรอบแห่งคุณธรรมเสมอ สิ่งคมก่อนสมัยใหม่เชื่อว่า กรอบคุณธรรมถูกควบคุมโดยสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ และสิ่งนอกเหนือธรรมชาติรับรู้สถานภาพและบทบาทของผู้ปกครองโดยตลอด ผู้ปกครองจึงต้องตั้งตัวอยู่ในกฎเกณฑ์ที่ควบคุมโดยสิ่งนอกเหนือธรรมชาตินั้น หากไม่แล้ว สิ่งนอกเหนือธรรมชาติจะลงโทษให้เกิดความพินาศ ถ้าผู้ปกครองประพฤติตนในทำนองคลองธรรม สิ่งนอกเหนือธรรมชาติก็ให้ความคุ้มครอง พร้อมกับให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองด้วย ด้วยความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ รัฐไทยก่อนสมัยใหม่จึงไม่กระทำกรใดๆ ที่ล่วงละเมิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะในระดับรัฐหรือในระดับท้องถิ่น ทั้งยังแสดงออกซึ่งการคารวะบูชาเป็นการเอิกเกริกเพื่อทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายพึงพอใจ สิ่งเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในการปฏิบัติของรัฐหลายประการ เช่น ในการจับช้างป่ามาใช้งานหลวง เจ้าพนักงานต้องทำพิธีเบิกไพรเป็นการใหญ่โต เพื่อบอกกล่าวบูชากรรมเจ้าป่าเจ้าเขาก่อนลวงล่าเข้าไปในเขตป่า พิธีกรรมต่างๆ ในระดับรัฐ เช่น พระราชพิธีพิรุณศาสตร์ พระราชพิธีโล้่น้ำ และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ล้วนบ่งถึงอาการอ่อนน้อมของรัฐต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่ปกป้องพื้นที่และองค์ประกอบในธรรมชาติ ในระดับท้องถิ่น รัฐแสดงการยอมรับการดำรงอยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยการที่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย หรือขุนนางจากส่วนกลางมีส่วนร่วมในการสร้างวัด สร้างปูชนียสถานในท้องถิ่น รวมทั้งเสด็จหรือมาร่วมประกอบประเพณีพิธีกรรมที่มีความหมายต่อท้องถิ่น เช่น การแข่งเรือ จุดบั้งไฟ เป็นต้น

กรอบจริยธรรมเชิงพื้นที่แบบไทย มีความหมายต่อท้องถิ่นเสียยิ่งกว่าต่อรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในมุมมองของชาวบ้าน พื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ธรรมชาติแวดล้อม และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพยำเกรงอำนาจลึกลับที่แฝงฝังอยู่ในธรรมชาติ นำไปสู่การสร้าง กฎระเบียบ หรือ ศีลธรรม ของชุมชนที่มีพลังในการกำกับพฤติกรรมของคนในชุมชน ให้ดำเนินความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างสมดุล และความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างเกื้อกูลเป็นเวลายาวนาน งานวิจัยหลายชิ้น³⁹ ค้นพบว่า ระบบการจัดการพื้นที่และทรัพยากรของท้องถิ่น เช่น ระบบเหมืองฝาย ระบบหัวหมวดวัด ศาลผีปูด้า ซึ่งเน้นการสื่อแสดงถึงศีลธรรมและอำนาจเหนือธรรมชาติ ล้วนส่งผลให้เกิดความยุติธรรม การมีส่วนร่วม และการรักษาธรรมชาติในท้องถิ่นทั้งสิ้น

สรุป

ข้อสรุปที่เห็นได้จากการอภิปรายทั้งหมดที่ผ่านมาคือ พื้นที่ในคติสมัยใหม่กับพื้นที่ในคติไทย ชัดแย้งกันในเชิงจริยศาสตร์ พื้นที่ในคติสมัยใหม่ก่อร่างขึ้นจากฐานคิดที่ว่า สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์เป็นวัตถุที่ไม่มีจิตสำนึก ไม่มีเจตจำนง และดำรงอยู่เพื่อมนุษย์ ในสิ่งแวดล้อม มีแต่วัตถุสิ่งของ และสิ่งมีชีวิตที่มนุษย์รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าเท่านั้น สิ่งทีนอกเหนือจากนี้ เช่น เทวดา ผีนางไม้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ไม่ได้มีตัวตนอยู่จริง มนุษย์สำคัญกว่าสรรพสิ่งทั้งปวง และมีความชอบธรรมที่จะครอบครอง ดัดแปลง ใช้ประโยชน์ทุกสรรพสิ่งได้ตามชอบใจ ส่วนพื้นที่ในคติไทยนั้น ก่อร่างขึ้นจากฐานคิดที่ว่า สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์มิได้มีเพียงวัตถุสิ่งของที่เห็นประจักษ์และสัมผัสจับต้องได้เท่านั้น แต่ยังมีจิตวิญญาณสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่ง จิตวิญญาณเหล่านี้มีสำนึกและเจตจำนงของตน และยังมีอำนาจเหนือมนุษย์ มนุษย์คือสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่เพียงไม่มีอะไรเหนือกว่าหรือสำคัญกว่าสัตว์โลกชนิดอื่นๆ แล้ว ยังมีข้อด้อยในหลายๆ ด้าน มนุษย์จึงพึงต้องปฏิบัติตนอ่อนน้อมต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว

ด้วยจริยธรรมที่แตกต่าง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากวิธีการจัดการและใช้สอยพื้นที่ก็ย่อมต่างกันไปด้วย พื้นที่ในคติสมัยใหม่ปลดปล่อยมนุษย์ออกจากกรอบพื้นที่ที่กำหนดโดยชาติตระกูล ยศศักดิ์ และกฎเกณฑ์เฉพาะพื้นที่ ขณะเดียวกันก็กักขังมนุษย์ไว้แต่ในโลกวัตถุ พื้นที่สมัยใหม่กระจายกิจกรรมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปทุกๆ ที่ ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งแย้งซึ่งทรัพยากร และการทำลายล้างธรรมชาติในทุกหัวระแหง ในอีกด้านหนึ่ง พื้นที่ในคติไทยจำกัดให้ผู้คนใช้ชีวิตอยู่ในกรอบพื้นที่แคบๆ ที่กำหนดโดยกรรมที่แต่ละคนก่อไว้ แต่ข้อจำกัดดังกล่าวก็โน้มน้าให้คนทั้งหลายประกอบกรรมดี เพื่อจะได้ขยับเลื่อนไปสู่พื้นที่อื่นที่ดีกว่าตามกฎแห่งกรรม พื้นที่ในคติไทยผูกโยงผู้คนให้รวมเป็นกลุ่มย่อยในชุมชนที่ค่อนข้างปิด เรียบง่าย ไร้ความมั่งคั่งทางวัตถุ และอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่รูปแบบชุมชนดังกล่าวก็ทำให้ผู้คนใช้ชีวิตท่ามาหากินได้อย่างสบาย โดยไม่ต้องเบียดเบียนกันเอง เบียดเบียนธรรมชาติ และพึ่งพาปัจจัยภายนอก คนส่วนใหญ่อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ ทั้งยังอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืนและยั่งยืน

พื้นที่ในคติไทยเป็นเรื่องของอดีต ขณะที่พื้นที่ในคติสมัยใหม่เป็นเรื่องของปัจจุบัน คำถามก็คือ ในอนาคต พื้นที่จะเป็นแบบใด หรือควรจะเป็นแบบใด หากเปรียบเทียบกันระหว่างผลกระทบจากการใช้สอยหรือวิธีการจัดการตามทัศนะพื้นที่แบบไทยกับสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ทัศนะพื้นที่แบบสมัยใหม่ คงตัดสินได้ไม่ยากว่าผลเสียต่อผู้คนและธรรมชาติมีที่มาจากทัศนะแบบใดมากกว่ากัน แต่ความยึดมั่นในจริยธรรมตามความคิดสมัยใหม่ ที่ถือว่าเหตุผลของมนุษย์ และประโยชน์ของมนุษย์คือสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ย่อมเป็นอุปสรรคสำคัญที่กีดขวางมิให้ผู้คนสมัยนี้ยอมรับในความผิดพลาดที่เกิดขึ้น ทัศนะสุดขั้วแบบวัตถุนิยมวิทยาศาสตร์ ที่ปฏิเสธทุกสิ่งที่อยู่นอกเขตแดนความรู้ของวิทยาศาสตร์ ยิ่งตอกย้ำมิให้เราหวนย้อนไปหาโลกทัศน์แบบดั้งเดิม ที่เติมไปด้วยพื้นที่ลึกลับ อำนาจเหนือธรรมชาติ และสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ ด้วยจริยธรรมแบบสมัยใหม่ที่ฝังแน่นในใจคน คงยังไม่มีทางออกที่สดใสสำหรับสถานการณ์โลกที่กำลังเลวร้ายขึ้นทุกขณะในปัจจุบัน

เชิงอรรถ

- ¹ วิทยาศาสตร์ใหม่ (new science) หมายถึง ชุดทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นนับแต่ทฤษฎีสัมพัทธภาพเป็นต้นไป วิทยาศาสตร์เก่า หมายถึง ชุดทฤษฎีวิทยาศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากกลศาสตร์ของไอแซค นิวตัน
- ² ทฤษฎีสายปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) และปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (symbolic interactionism) ให้ความสำคัญกับปัจเจกในฐานะผู้สร้างความหมายให้กับสรรพสิ่ง ส่วนทฤษฎีสายสัญศาสตร์ (semiotics) และโครงสร้างนิยม (structuralism) กลับชี้ว่าโครงสร้างทางสังคมต่างหากที่เป็นตัวสร้างความจริงทางสังคม ขณะที่ทฤษฎีของนักคิดรุ่นหลังๆ เช่น Habitus ของปีแยร์ บูดีเยอร์ และ Structuration ของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) พยายามประสานคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกกับโครงสร้างเข้าด้วยกัน
- ³ ศรีศักร วัลลิโภคม, **พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554), หน้า 9.
- ⁴ Obeyesekere, G. and Gombrich, R., **Buddhism Transformed : Religious Change in Sri Lanka** (Princeton University Press, 1988).
- ⁵ ศรีศักร วัลลิโภคม, **พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554), หน้า 9.
- ⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.
- ⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พุทธกับไทย," **ศิลปวัฒนธรรม**, 12 (ก.พ. 2534).
- ⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2550).
- ⁹ เรียบเรียงจาก ศรีศักร วัลลิโภคม, "การถือผี," **ศิลปวัฒนธรรม** 5, 4, (ก.พ. 2527), อิศน รพีพัฒน์, "ระบอบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ใน **ระบอบอุปถัมภ์**, อมรฯ พงศาคณาธิ และปริชชา ครุสินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545). และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2550.
- ¹⁰ เรียบเรียงจาก พระพาณิชย์ ญาณชีโว, **โครงการพระร่วง (ฉบับย่อ)** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทรงหวง, 2525). และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ** (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).
- ¹¹ พรหมนั้นล้วนเป็นเพศชายทั้งสิ้น แต่ละองค์ต่างมีชีวิตยืนยาวเสียยิ่งกว่าเทพดา พรหมมีงูยกที่ไม่รู้จักสิ้น มีลิ้นที่ไม่รู้รส และมีกายที่ไม่รู้สัมผัส พรหมมีรูปกายละเอียดงดงาม แต่ไม่มีอวัยวะภายในตนเอง ไม่เสวยข้าวน้ำแต่อยู่ได้ด้วยฌาน พรหมไม่ยินดีที่จะเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ได้แต่นั่งฌานสมบัติ
- ¹² แม่น้ำที่พิธีสัณฑ์ซึ่งไหลรอบเขาพระสุเมรุ มีน้ำที่ละเอียดอ่อนกว่าน้ำในพื้นที่ยกมนุษย์มาก แม้ชนนรกเมื่อตกลงน้ำไปยังมณฑลที่นั่น ดั่งนั้น มนุษย์ธรรมดาจึงไม่อาจจวน้ำข้ามแม่น้ำสัณฑ์ได้
- ¹³ ทวีปทางทิศเหนือมีชื่อว่า **อุตตรกฤทวีป** ทวีปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ชื่อว่า **บูรพทวีป** ทวีปทางทิศตะวันตกมีชื่อว่า **อมรโคยานทวีป** และทวีปทางทิศใต้มีชื่อว่า **ชมพูทวีป**
- ¹⁴ ความคิดเรื่องเวลาเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ละม้ายกับพื้นที่อื่นในทฤษฎีวิทยาศาสตร์ใหม่กับพื้นที่ในไตรภูมิ ขณะที่วิทยาศาสตร์นิวตันเชื่อว่า เวลาเคลื่อนไหลไปข้างหน้าอย่างสม่ำเสมอ เท่าๆ กันในทุกตำแหน่งของจักรวาล ทฤษฎีสัมพัทธภาพกลับยืนยันว่า เวลายืดหดได้ หรือเวลาในที่ต่างกันอาจไม่เท่ากันก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะในพื้นที่หนึ่งๆ ได้แก่ มวลสาร สนามแรงโน้มถ่วง ฝุ่นอวกาศ แสง ความเร็ว และมุมมองเชิงสัมพัทธ์ของผู้สังเกตการณ์ ในคดีไทย พื้นที่แต่ละพื้นที่ มีเวลาไม่เท่ากัน ตัวอย่างเช่น สวรรค์มีเวลาของสวรรค์เองซึ่งชื่อยาวกว่าเวลาบนโลกมาก (เช่น 1 วัน 1 दिन

- บนสวรรค์ชั้นจามเทวาราช เท่ากับ 50 ปีมนุษย์ หรือ 1 วัน 1 दिन บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ 100 ปีมนุษย์) ส่วนมีเวลาของนรกซึ่งมีช่วงสั้นกว่าเวลาบนโลกมาก (เช่น 10 วันในนรก เท่ากับ 10 นาทีบนโลก)
- ¹⁵ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ**, (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 64.
- ¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.
- ¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.
- ¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.
- ¹⁹ วรพร ภูวงศ์พันธุ์, "สถาบันกษัตริย์กับกฎมณเฑียรบาล," **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 23, 3 (2546).
- ²⁰ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ** (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).
- ²¹ **Siam Mapped : A History of the Geo - Body of a Nation** (Honolulu : University of Hawaii Press, 1994). อ้างจาก Winichakul, Thongchai.
- ²² วรพร ภูวงศ์พันธุ์, "สถาบันกษัตริย์กับกฎมณเฑียรบาล," **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 23, 3 (2546).
- ²³ เรื่องเดียวกัน.
- ²⁴ **Siam Mapped : A History of the Geo - Body of a Nation** (Honolulu : University of Hawaii Press, 1994). อ้างจาก Winichakul, Thongchai.
- ²⁵ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ** (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 83.
- ²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.
- ²⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2550).
- ²⁸ ศรีศักร วัลลิโภคม, **พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554).
- ²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พื้นที่ในคดีไทย," **ศิลปวัฒนธรรม** 13, 2 (ธ.ค. 2534)
- ³⁰ ศรีศักร วัลลิโภคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯ มาจากไหน? (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2548).
- ³¹ ศรีศักร วัลลิโภคม, **พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554).
- ³² Winichakul, T., **Siam Mapped : A History of the Geo-Body of a Nation** (Honolulu : University of Hawaii Press, 1994).
- ³³ ศรีศักร วัลลิโภคม, **พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554).
- ³⁴ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, **นิเวศประวัติศาสตร์ พรหมแดนความรู้** (กรุงเทพฯ : ศป.ฟ., 2545).
- ³⁵ Hirsch, P. 1987, "Deforestation and Development in Thailand" in *Journal of Tropical Geography* 8, 2 (1987) p. 129-138.
- ³⁶ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ, **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า** (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2534).
- ³⁷ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และนิงสรพี ชาวสะอาด, **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน** (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2534).
- ³⁸ Anderson, B. *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, London : Verso. 1991. p.139.
- ³⁹ งานวิจัยระบบเหมืองฝายของชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, งานวิจัยห้วยมวดวัดของ สวิง ต้นอุตุ และงานวิจัยมีปูด ของยงยุทธ ศรีนุชกร

บรรณานุกรม

- จักร พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย : จากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ. ปทุมธานี : Punch Group, 2551.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2550.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, พื้นที่ในคดีไทย, ศิลปวัฒนธรรม 13, 2 (ธ.ค. 2534)
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, พุทธกับไสย, ศิลปวัฒนธรรม 12, 4 (ก.พ. 2534)
- พระพານิช ญาณซีโว 2525, ไครภูมิพระร่วง (ฉบับย่อความ), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ตรงหัว, 2525.
- วรพร ภู่งศ์พันธุ์, สถาบันกษัตริย์กับกฎมณเฑียรบาล, วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 23, 3 (2546).
- ศรีศักร วัลลิโภดม, การถือผี, ศิลปวัฒนธรรม 5, 4 (ก.พ. 2527)
- ศรีศักร วัลลิโภดม, พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2554.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, เรือนไทย บ้านไทย, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2552.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯ มาจากไหน?, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2548.
- สุธาวิณ คุณมณ. บทสำรวจ พื้นที่สาธารณะ, รัฐศาสตร์สาร 20, 3 (2541).
- อดิน รพีพัฒน์, ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น, อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา สุวิรินทร์พันธุ์ (บรรณาธิการ) 2545, ระบบอุปถัมภ์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- อดิน รพีพัฒน์, วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ช, กรุงเทพมหานคร : สมศ., 2551.
- อภิญา เพื่อพุทธกุล, พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์, สังคมศาสตร์ 12, 2 (2543)
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, นิเวศประวัติศาสตร์ พรหมแดนความรู้, กรุงเทพมหานคร : คบไฟ, 2545.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม : การทะลุ กรอบและกับดักของความคิดแบบคู่ตรงข้าม, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2553.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด, วิวัฒนาการของการบุกเบิก ที่ดินทำกินในเขตป่า : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน, กรุงเทพฯ : สถาบันเพื่อการพัฒนาการประเทศไทย, 2534.
- Anderson, B. Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of nationalism. London : Verso, 1991
- Hawking, S. A Brief History of Time. London : Bantam Press, 1988
- Kaku, M. and Trainer, J. Beyond Einstein : The Cosmic Quest for the Theory of the Universe. Anchor, 1995.
- Kinstey, D. R. Ecology and Religion : Ecological Spirituality in Cross-Cultural Perspectives. Pearson Education, 1995
- Obeyesekere, G. and Gombrich, R. Buddhism Transformed : Religious Change in Sri Lanka. Princeton University Press, 1988
- Winichakul, T. Siam Mapped : A History of the Geo-Body of a Nation. Honolulu : University of Hawaii Press, 1994.

Ethics of Space

Nattawut Preyawanit Ph.D.

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

The shift of paradigm in natural science and social science during the twentieth century has led to a profound change in the perception of space. In the post-modernist's view, space has no longer been seen as an empty and static entity where social phenomena appear on, but it is a determinant of phenomena, interacts with phenomena and being phenomena itself. Space, the use of space and the organisation of space are intrinsically related to the value system or ethics of a society. The reason why the perception of space in pre-modern period is largely different from that in the modern era is concerned with the significant differences in ethics embedded in the respective perceptions. Prior to the time when modernism has conquered the world, space was diversely perceived. But the diversity has progressively diminished over time as the modernisation process has advanced by marginalising local values. The paper examines the pre-modern perception of space in Thai culture and the value attached. It shows how the use and organisation of space vary according to the differences in perceptions and values and how this affects people and their environs. An understanding on the issue provides us an explanation of contemporary problems concerning the relationship among human and that between human and the built and natural environment.

Keywords : Space, Ethics of Space, Modernism, Modernisation, Secularisation, Thai's Spatial Perception, Great Traditions, Little Traditions, Tribhumi (The Three Worlds), Buddhism, Dharma Raja, Social Space, Absolute Space, Relative Space, Common Space, Private Space, Sacred Space, Profane Space

